

ОСНОВИ СУДОВОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

ПОСІБНИК ДЛЯ ЖУРНАЛІСТІВ

Проект «Україна: верховенство права»
М. А. Консалтинг, Ltd
Інститут прикладних гуманітарних досліджень

Михайло Буроменський, Олександр Сердюк, Ірина Підкуркова

ОСНОВИ СУДОВОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ:
ПОСІБНИК ДЛЯ ЖУРНАЛІСТІВ

Київ–2009

Буроменський М., Сердюк О., Підкуркова І. Основи судової журналістики: посібник для журналістів. — Київ, 2009. — 72 с.

Текст видання підготовано в Інституті прикладних гуманітарних досліджень у рамках діяльності Проекту «Україна: верховенство права». Над посібником працювали фахівці-юристи Михайло Буроменський, Олександр Сердюк та соціолог Ірина Підкуркова. У тексті використано матеріали Національного центру судів та ЗМІ (США), що їх підготував його директор Гарі Генгстлер. Видання призначено для працівників ЗМІ та всіх інших осіб, зацікавлених у поглибленні співпраці судів та ЗМІ.

Рецензенти: Марія Місьо, директор Програми правового захисту та освіти ЗМІ IREX U-Media (2003–2007)

Редактори: Наталія Петрова, заступник керівника проекту USAID «Україна: верховенство права»

Юрій Мухін, радник з питань права та комунікацій проекту USAID «Україна: верховенство права»

Видання здійснено за підтримки американського народу через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID)

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

ПРОЕКТ «УКРАЇНА: ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА»

Позиція авторів не обов'язково відображає погляди USAID

© USAID, 2009

ЗМІСТ

Вступ.....	4
1. Демократичні стандарти взаємодії судів та ЗМІ.....	8
2. Доступ журналістів на судові засідання	16
3. Фото- та відеозйомка в залі судових засідань.....	26
4. Доступ до судових рішень та матеріалів судового процесу.....	31
5. Журналісти та учасники судового процесу	40
6. Презумпція невинуватості особи та межі висвітлення судових процесів	44
7. Інтерв'ювання судді: поради щодо належної поведінки журналіста	46
8. Правові ризики судової журналістики	52
Додатки	
Додаток 1. Зразок заяви про усунення перешкод перебуванню преси на відкритому судовому процесі	58
Додаток 2. Структура судової системи України	61
Додаток 3. Глосарій	62
Додаток 4. Кодекс професійної етики судді.....	66
Додаток 5. Корисні веб-сайти	68

ВСТУП

Судова журналістика має важливе суспільне значення, оскільки в демократичному суспільстві професійне висвітлення судової проблематики — запорука громадського контролю судової гілки влади. Створення ефективної системи взаємодії судів та ЗМІ є актуальним завданням на етапі демократичних перетворень у сучасній Україні. Його важливість мають чітко усвідомлювати і послідовно виконувати не лише судді, а й працівники ЗМІ.

Прозорість функціонування державних інститутів є важливою ознакою демократії. Не можливо забезпечити справедливе та ефективне судочинство без його відкритості та гласності. Саме це визначено в сучасних демократичних стандартах судочинства. Громадяни мають знати, хто і як приймає суспільно важливі рішення, як їх виконують і як це впливає на суспільство загалом. Особливість дотримання цього загального принципу демократичного устрою в судовій системі полягає в тому, що в питаннях поширення інформації про судовий процес потрібно постійно підтримувати баланс між інтересами сторін у спорі та інтересом суспільства, не обмежуючи незалежність суду. Якщо баланс порушено, виникають ризики недотримання прав людини, дискредитації суду та зниження рівня довіри до нього населення, зловживання владою, а також корупції.

За результатами опитування, проведеного 2004 року¹, половина суддів зазначили, що присутність преси в залі суду дисциплінує учасників процесу, а 33% визнали, що присутність преси сприяє прозорості судового процесу. Якщо йдеться про Україну, то присутність ЗМІ в залі суду може бути опосередкованою підтримкою суддів у їхньому протистоянні тиску з боку різних суб'єктів. Оскільки завдяки гласності розгляд доказів і дебати сторін стають відомими суспільству, ця обставина може сприяти ухваленню справедливого рішення².

¹ Результати опитування суддів, проведеного 2004 року в межах програми «Підтримка незалежних ЗМІ в Україні».

² Петрова Н., Якубенко В. Медіа Право. — Київ: ТОВ «Київська типографія», 2007. — С. 153.

Засоби масової інформації відіграють роль важливого суспільного механізму у взаємодії судової системи та інститутів громадянського суспільства. Європейський суд з прав людини спирається на специфічні стандарти взаємодії ЗМІ і судів, відмінні від стандартів, застосовуваних в інших сферах діяльності інститутів влади. Принцип незалежності та неупередженості суду визначає специфічні обмеження та ризики для ЗМІ у висвітленні судової проблематики.

Судовий процес, по суті, є механізмом для вирішення спорів. Одна сторона процесу звинувачує іншу у вчиненні певного правопорушення (кримінального, цивільного, адміністративного тощо). Під час розгляду справи сторони мають повідомити факти, які підтверджують їхню позицію. Тому «факти», оспорювані в суді, мають лише умовний характер, який прямо залежить від версії сторони спору. Поки суд не ухвалить рішення, обвинувачену сторону вважають невинною. Отже, дуже важливо, щоб журналісти саме так її характеризували у своїх матеріалах. Натомість, у разі подання оспорюваних версій як доведених фактів, виникає велика ймовірність, що на працівників медіа подаватимуть судові позови сторони спору, їхні родини та самі судді.

В Україні проблему ускладнює наявність радянської спадщини. У радянський період судова система була закритою і передбачала дуже обмежене публічне висвітлення судового процесу. Своєю чергою, ЗМІ виступали в ролі інструментів держави. Тому працівники медіа й досі вчать бути незалежними і добросовісними «сторожовими псами демократії». Отже, в Україні можна виділити дві групи проблем. З одного боку, судді не мають чітких уявлень про демократичні стандарти взаємодії з ЗМІ та навичок поведінки в таких ситуаціях. З іншого — журналісти не завжди обізнані зі специфічними правилами висвітлення судової проблематики.

Сучасні українські реалії не сприяють такій співпраці повною мірою, оскільки надто гостро стоїть проблема взаємної недовіри і навіть нетерпимості. Безумовно, в будь-якій країні, навіть у країні з давніми демократичними традиціями, існує проблема певної недовіри та упередженості у відносинах ЗМІ та судів. Йдеться про постійний конфлікт між завданням журналіста отримувати інформацію, висвітлювати суспільно важливі події і завданням судді захищати суддівську незалежність, право сторін на справедливий та об'єктивний розгляд їхнього спору. Однак в Україні недовіра останніми роками набуває небажаних для суспільства форм та масштабів.

Таку ситуацію зумовлює ціла низка чинників. Поки що в українських медіа бракує журналістів, що мали б належну кваліфікацію та знання, потрібні для адекватного висвітлення судової тематики. Тож цілком зрозуміло, що непрофесійні репортажі дратують суддів. Також журналісти не завжди дотримуються встановлених правил поведінки під час перебування в приміщенні суду чи залі судових засідань. Втім, треба віддати належне тим працівникам ЗМІ, які викривають суддівську некомпетентність чи вияви корупції, хоч це також викликає роздратування суддів.

Останнім часом українські судді досить активно подають позови проти ЗМІ, вимагаючи й отримуючи найбільші з-поміж усіх інших категорій позивачів суми компенсації за заподіяну їм моральну шкоду. Тому журналістам дуже важливо обережно висвітлювати судову тематику не тільки з етичних міркувань, а й з огляду на можливі судові позови.

Недовіру між суддями і ЗМІ зумовлює також той факт, що вони займають антагоністичні позиції, коли відбувається розгляд справи проти преси про захист честі та гідності і втручання в приватне життя. Українські медіа справді досить часто діють непрофесійно і перекручують факти. Але програвши судовий процес, ЗМІ часто перекладають провину за це на суддю, замість того щоб взяти відповідальність на себе. З іншого боку, працівники медіа мають привід ставитися до суддів з недовірою, а особливо якщо йдеться про суди районного рівня, оскільки рішення суддів проти ЗМІ часто скасовують апеляційні суди (виняток переважно становлять ті випадки, коли позивачем виступає суддя). Такий розвиток подій характерний також для справ, у яких ЗМІ користуються послугами медіаюристів.

Втім, треба вказати і на певні зрушення. Зокрема, згубний вплив постійної конфронтації та недовіри вже відчули на собі і судді, і журналісти: вони роблять кроки назустріч один одному, заявляючи про спільну відповідальність за налагодження таких відносин між судами та ЗМІ, які відповідають потребам суспільства знати реальний стан речей у судовій системі.

Підготовку цього посібника викликала потреба надати журналістам реальну допомогу в побудові нових за формою та конструктивних за змістом відносин з судами. Тому книжка має суто практичне застосування, хоч і містить певну теоретичну інформацію, потрібну журналістам для ефективного спілкування з суддями. Найбільшу увагу в посібнику зосереджено на правових знаннях,

проте в ньому розглянуто й деякі організаційні та етичні проблеми судової журналістики.

Під час підготовки посібника використано такі матеріали: методичні рекомендації для суддів та інші видання Національного центру відносин суддів та ЗМІ (США, директор Гарі Генгстлер), інформаційні матеріали Проекту USAID «Україна: верховенство права», результати опитування журналістів і суддів, матеріали Української асоціації медіа юристів.

Автори висловлюють сподівання, що їхня праця не лише допоможе журналістам позбутися спрощених уявлень про характер відносин судів та ЗМІ в демократичному суспільстві, а й знадобиться в їхній повсякденній роботі.

1. ДЕМОКРАТИЧНІ СТАНДАРТИ ВЗАЄМОДІЇ СУДІВ ТА ЗМІ

Свобода ЗМІ, яка є невід'ємною складовою свободи вираження поглядів, має винятково важливе значення в суспільстві, що базується на верховенстві права. Однак це право не є абсолютним, а особливо в площині здійснення судочинства. Таке право має бути збалансоване з іншими правами людини, передусім — з правом на справедливий суд. Цей аспект є головним у міжнародних стандартах взаємодії судів та медіа, відображених у базових міжнародно-правових актах у сфері захисту прав людини і діяльності міжнародних органів та організацій.

Узагальненням *позиції ООН* з питань взаємодії судів та ЗМІ є твердження про те, що *«функцією та правом ЗМІ є збір та поширення серед громадськості інформації, висловлювань та критичних тверджень про судочинство, а також висвітлення судових справ до, після та під час судового розгляду, не порушуючи при цьому презумпцію невинуватості»*³.

Отже, презумпція невинуватості полягає в тому, що суд відбувається відкрито. Це не означає, що медіа мають право транслювати в прямому ефірі судовий процес чи робити записи в залі суду без дозволу суду. Але це дає право журналістам, як і будь-яким іншим громадянам, бути присутніми на публічних судових слуханнях та під час виголошення судових рішень без дискримінації та вимог попередньої акредитації. Журналісти мусять мати право заздалегідь одержати доступ до інформації про заплановані судові процеси та право отримувати копії публічно оголошених судових рішень.

³ Мадридські принципи взаємодії засобів масової інформації та суддівської незалежності, поширені відповідно до Резолюції 1296 (XLIV) Економічної та соціальної Ради ООН (11 лютого 1994 року).

ООН закликає суддів вивчати практичні посібники щодо співпраці з пресою, зокрема щодо правил проведення інтерв'ю, і надавати представникам ЗМІ інформацію в тих випадках, коли така інформація має суспільне значення. Суддям не можна забороняти відповідати на запитання журналістів. Але судова влада може формулювати виважені рекомендації для регулювання дискусії про конкретні поточні справи.

В цьому контексті особливе значення мають кримінальна хроніка та висвітлення кримінальних справ, оскільки йдеться про monopolне право держави на застосування сили проти особи (наприклад, у формі позбавлення волі чи конфіскації майна). Саме тому для запобігання зловживанням владою та для захисту прав підсудного вкрай важливим є суспільний контроль. Комітет Міністрів Ради Європи у своїх рекомендаціях від 10 липня 2003 року «Щодо надання інформації через засоби масової інформації стосовно до кримінального судочинства» закликав держави — члени Євросоюзу співпрацювати зі ЗМІ, організувати тренінги з правових питань для журналістів, щоб поширювати знання про процедури і права, пов'язані з кримінальним судочинством.

Комітет Міністрів також закликав працівників медіа сформулювати етичні норми, застосовувані у висвітленні інформації, пов'язаної з кримінальним судочинством; дотримуватися презумпції невинуватості; поважати гідність і, коли не йдеться про суспільно важливу інформацію, право на приватне життя потерпілих, підозрюваних, обвинувачених і засуджених, оскільки не треба забувати, що в підсудних також є право на приватне життя. Редакції мають доручати таку роботу досвідченим у кримінальних справах журналістам.

Втім, право ЗМІ збирати і поширювати інформацію про суд може підлягати певним обмеженням, які потрібно застосовувати на чітко визначених підставах. Такі обмеження поділено на дві категорії — обмеження доступу до судових процесів і обмеження на поширення інформації про судові процеси. Журналістам варто ознайомитися з цими принципами, щоб знати, чи є правомірною спроба суду обмежити їхній доступ до інформації або її поширення.

Треба також зважати на те, що доступ працівників медіа до інформації можуть обмежити суто на підставі закону слідчі органи під час проведення слідства навіть у тих країнах, де слідство здійснює суд. В такому разі таємниці слідства здебільшого дотримуються для того, щоб захистити права обвинувачених чи підозрюваних і забезпечити презумпцію невинуватості. Але таке правило не забороняє

зазначеним особам самим розмовляти з пресою про слідство чи обставини, які його спричинили.

За яких умов суд може правомірно обмежити доступ ЗМІ?

Згідно з принципами ООН, таке обмеження має базуватися суто на законі, його може застосовувати лише суддя, а особи, яким доступ вже обмежили чи можуть обмежити, мусять мати право заперечувати й оскаржувати таке рішення. Жодне обмеження не може бути абсолютним: його запроваджують лише протягом терміну, потрібного для досягнення передбаченої в законі мети. Важливо пам'ятати, що довести необхідність застосування обмежень має та сторона, яка їх вимагає. Скажімо, якщо прокурор наполягає на видаленні журналіста з залу суду, то він мусять обґрунтувати таку необхідність (наприклад, це потрібно для захисту свідка).

В демократичному суспільстві обмеження доступу ЗМІ до судового процесу можна також запроваджувати для захисту неповнолітніх та членів інших соціальних груп, що потребують особливого захисту. До того ж можуть відбуватися закриті слухання, в яких йдеться про досягнення порозуміння в суто приватних спорах. Крім того, обмеження застосовують для захисту комерційної таємниці.

В кримінальному процесі обмеження можна впроваджувати для того, щоб запобігти істотному порушенню прав підсудного, заподіюванню серйозної шкоди свідкам, присяжним, потерпілим або неправомірному тиску на них. Якщо обмеження застосовують в інтересах національної безпеки, то воно не має порушувати прав сторін, передусім — права на захист. Про підстави для обмежень потрібно повідомляти тим особам, до яких вони стосуються (зокрема ЗМІ). В цивільному процесі до таких кроків можна вдаватися на підставі закону в межах, необхідних у демократичному суспільстві для того, щоб не допустити заподіяння серйозної шкоди законним інтересам приватної особи. Треба зазначити, що у всіх випадках обмеження застосовують для того, щоб запобігти *серйозній*, а не будь-якій шкоді.

Наприклад, суд може закрити частину процесу, коли головний свідок наполегливо відмовляється давати свідчення публічно. Але це не означає, що суд може заборонити журналістам висвітлювати закрите судове засідання, якщо ЗМІ отримали інформацію іншими способами.

В українському контексті особливе значення має **позиція Ради Європи**, визначена в Конвенції про права людини⁴. Згідно з *пунктом 2 статті 10 Конвенції*, свобода вираження поглядів (від-

⁴Європейська Конвенція про захист прав та основоположних свобод (1950) у тлумаченнях Європейського суду з прав людини, резолюціях та рекомендаціях інститутів Ради Європи.

повідно — свобода ЗМІ) може підлягати, зокрема, обмеженням для досягнення такої мети:

- для захисту репутації та прав інших людей;
- для підтримання авторитету суду;
- для забезпечення безсторонності та неупередженості суду.

Такий підхід застосовано в низці рішень Європейського суду з прав людини, який не раз розглядав питання про висвітлення судових процесів у ЗМІ. З-поміж найважливіших правових позицій та тлумачень суду варто звернути увагу передусім на такі.

В рішенні у *справі Санді Таймс проти Сполученого Королівства (1979)* зазначено, що «суди є форумом для вирішення спорів». «Проте попереднє обговорення може відбуватися і в інших місцях, чи то спеціальні журнали, чи то широка преса, чи громадськість». Значення такого обговорення полягає в тому, що громадськість одержує можливість отримувати інформацію про стан судових справ та систему судочинства загалом і відповідним способом їх оцінювати. Проте, як зазначено в рішенні Суду, «ЗМІ не мають переступати меж, встановлених в інтересах належного здійснення правосуддя, хоч на них також лежить і обов'язок поширювати інформацію та погляди щодо самої діяльності судів, так само як і щодо інших сфер, які становлять безсумнівний суспільний інтерес».

В цьому рішенні конкретизовано вимоги до належного висвітлення судових процесів: «Якщо інформація про судовий процес поширюється в такій формі, що веде до формування в громадськості власної думки про винуватість чи невинуватість ще перед рішенням суду, то це може викликати неповагу та недовіру до суду». Тому треба визнавати шкідливою ту практику, коли ЗМІ перебирають на себе роль суду і самостійно вирішують питання про винуватість тієї чи тієї сторони спору. За таких обставин виникають сумніви щодо суду як належного місця та способу розгляду спорів. За описаного підходу також підвищується ризик для ЗМІ, оскільки необ'єктивні матеріали можуть викликати судові позови проти ЗМІ від сторін спору та суддів.

В демократичному суспільстві суди не можуть залишатися поза межами громадської дискусії щодо ефективності органів влади. Громадськість має бути в належний спосіб поінформована про стан речей у судовій системі. Отже, критика різних аспектів судочинства, до якої вдаються журналісти, є не лише можливою, а — за певних обставин — і цілком виправданою.

У справі *Де Гаєс та Гійзелъс проти Бельгії (1997)* Суд визнав, що «судді мають бути захищені від деструктивних випадів з

боку ЗМІ, що не базуються на жодній фактичній підставі». Водночас, якщо критика судових проблем або окремих суддів спирається на «належні та ретельні журналістські розслідування, що є частиною громадського обговорення важливих суспільних проблем», то підстав обмежувати свободу ЗМІ немає. Варто згадати також про інший висновок Суду: *«судді мають виявляти розважливості, що не дозволяє їм (на відміну, наприклад, від політиків) відповідати на різку критику»*.

Дуже важливо, щоб журналісти це розуміли. Традиційно і суд, і суддя висловлює свою позицію тільки через свої рішення. Отже, давати інтерв'ю чи обговорювати це рішення вважають некоректним. Саме тому багато суддів неохоче погоджуються на інтерв'ю, а деякі країни надають спеціальний захист суддям, поки триває конфлікт з пресою. Етичні норми обмежують можливість суддів публічно захищати свої рішення. В багатьох країнах заведено вважати дії суддів некоректними, якщо вони подають позови, пов'язані з критикою їхніх рішень. Власне, через це їм надають спеціальний захист.

Європейський суд з прав людини застосовує на практиці й інші важливі принципи тлумачення конвенційних норм про свободу ЗМІ, а надто в контексті висвітлення судових проблем. Узагальнення цих позицій міститься в кількох резолюціях та рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи.

Резолюція № R (81) 19 Комітету Міністрів⁵ визначає загальні принципи розкриття інформації державних органів. Але в такому разі доконче потрібно дотримуватися особливого порядку одержання інформації про судові органи: «кожна особа, що перебуває під юрисдикцією держави-члена, має право на отримання за запитом інформації, що є в розпорядженні державних органів, за винятком законодавчих органів та органів судової влади».

Стандарти відносин судів та ЗМІ визначено 2003 року в Рекомендаціях № Rec (2003) 19 Комітету Міністрів Ради Європи⁶. Хоч у згаданому документі увагу зосереджено на кримінальному процесі, а проте сформульовані в ньому загальні принципи доступу журналістів до суду відповідають європейським стандартам інформаційних відносин судів та ЗМІ і правовим позиціям Європейського суду з прав людини. Тому доцільно звернути увагу на такі принципи.

⁵ Резолюція № R (81) 19 Комітету Міністрів Ради Європи про доступ до інформації, що є в розпорядженні державних органів (ухвалена 25 листопада 1981 року).

⁶ Рекомендації № Rec (2003) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про надання через ЗМІ інформації про кримінальні процеси (ухвалено 10 липня 2003 року).

Принцип 1. Інформування громадськості через ЗМІ. Громадськість мусить мати можливість одержувати через ЗМІ інформацію про діяльність судових та правоохоронних органів. Відповідно, журналістам має бути надана можливість вільно висвітлювати і коментувати діяльність системи кримінальної юстиції, за винятком обмежень, встановлених у рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи.

Принцип 2. Презумпція невинуватості. Дотримання презумпції невинуватості — невід’ємна складова права на справедливий судовий розгляд. Відповідно, думки та відомості про судовий розгляд, що триває, можна поширювати через ЗМІ лише в тих випадках, коли цим не буде заподіяна шкода презумпції невинуватості підозрюваного чи обвинуваченого у скоєнні злочину.

Принцип 3. Точність інформації. Органи судової влади та правоохоронні органи мають надавати ЗМІ лише перевірені дані або дані, що базуються на обґрунтованих припущеннях (у такому разі потрібно чітко вказати характер наданих відомостей).

Принцип 4. Доступ до інформації. Якщо під час судового розгляду журналісти на законних підставах отримують будь-яку інформацію від судових чи правоохоронних органів, то ці органи мають забезпечити доступність цієї інформації, без дискримінації, для представників усіх медіа, що звертаються чи звернуться до них з запитом щодо одержання такої інформації.

Принцип 5. Способи надання інформації ЗМІ. Якщо органи судової влади чи правоохоронні органи з власної ініціативи вирішать надати ЗМІ інформацію про судовий процес, що триває, то таку інформацію потрібно надавати без дискримінації та, якщо це можливо, через прес-релізи, проведення прес-конференцій заходами уповноважених посадових осіб чи в інший дозволений спосіб.

Принцип 6. Регулярне інформування під час кримінальних процесів. Під час кримінальних процесів, що стосуються до суспільних інтересів, чи інших судових процесів, які мають суспільний резонанс, органи судової влади мусять інформувати ЗМІ про свої основні дії — за умови, що це не заподіє шкоди таємниці слідства і не створить перешкод поточному судовому розгляду.

Принцип 7. Заборона на використання інформації. Органи судової влади не мають використовувати інформацію про судові процеси, що тривають, з комерційною метою або з іншою метою, несумісною з застосуванням права.

Принцип 8. Захист недоторканності приватного життя в рамках судового розгляду, що триває. Надаючи інформацію про підозрюваних, обвинувачених чи засуджених, а також про інших учасників кримінального процесу, потрібно забезпечувати їхнє право на захист недоторканності відповідно до статті 8 Конвенції про права людини. Особливий захист має бути забезпечений неповнолітнім та іншим обмежено дієздатним учасникам процесу, а також потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим та засудженим. У всіх випадках особливу увагу належить присвячувати тим негативним наслідкам, які може мати для цих осіб розкриття інформації, що дозволяє їх ідентифікувати.

Принцип 9. Право на виправлення та право на відповідь. Незалежно від інших засобів правового захисту, кожна особа, щодо якої в контексті висвітлення судового процесу допущено неточність або застосовано висловлювання, що її ганьблять, мусить мати право на виправлення чи право на відповідь у відповідних ЗМІ.

Принцип 10. Неприпустимість впливу на суд. Під час кримінальних процесів, а надто за участю присяжних чи непрофесійних суддів, органи судової влади та правоохоронні органи мають утримуватися від оприлюднення інформації, що може порушити справедливість судового розгляду.

Принцип 11. Шкідливе досудове розголошення. Якщо обвинувачений зможе довести, що розголошення інформації призвело чи може призвести до порушення його права на справедливий суд, то йому треба надати ефективні засоби правового захисту.

Принцип 12. Допуск журналістів. Журналістів належить допускати на відкриті судові засідання та на відкрите оголошення судових рішень без дискримінації та без попередньої акредитації. Їм не треба забороняти бути присутніми на судових засіданнях, крім тих випадків, коли, відповідно до статті 6 Конвенції⁷, на них не допускають публіку.

Принцип 13. Доступ журналістів до зали судових засідань. Уповноважені органи, за винятком випадків, коли це неможливо, мають передбачати в залах судових засідань достатню кількість місць для журналістів, відповідно до їхніх потреб, водночас не порушуючи право громадськості на присутність у залі судового засідання.

Принцип 14. Пряма трансляція з зали судових засідань та зйомка таких засідань. Пряма трансляція з зали судових засідань та зйомка таких засідань підлягають забороні, крім тих випадків, коли це прямо дозволяє закон чи уповноважений судовий орган. Трансляція та зйомка можуть бути дозволені лише в тих випадках, коли вони

⁷ Стаття 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950).

не створюють небезпеки впливу на потерпілих, свідків, учасників судових розглядів, присяжних чи суддів.

Принцип 15. Допомога у висвітленні процесів засобами масової інформації. Інформацію про заплановані судові засідання, оголошення рішень та вироків, а також інші дії, що мають стосунок до висвітлення судових процесів, журналістам мають надавати відповідні органи на підставі простого запиту та своєчасно, крім тих випадків, коли це не є можливим. Журналістам потрібно дозволяти без будь-якої дискримінації отримувати і копіювати публічно оголошені вирoki. Вони мусять мати можливість поширювати такі матеріали й інформувати про них громадськість.

Принцип 16. Захист свідків. Особу свідка не можна розголошувати ніколи, крім тих випадків, коли свідок дав на це свою попередню згоду, коли ідентифікація свідка зачіпає суспільний інтерес чи коли свідчення були надані на відкритому засіданні. Особу свідків не можна розголошувати за жодних умов, якщо це пов'язане з загрозою для її життя чи безпеки. Належну увагу потрібно присвячувати програмам захисту свідків, а надто в кримінальних процесах проти організованої злочинності чи щодо злочинів проти членів сімей.

Як вже зазначено раніше, наведені принципи стосуються лише до кримінальних справ, які порушують від імені держави і в яких є підсудний, що його держава намагається покарати за скоєне позбавленням волі чи в інший спосіб (накладенням штрафу, конфіскацією майна, позбавленням права на певний вид діяльності тощо).

В цивільних спорах не йдеться про покарання. Винну сторону суд може зобов'язати виконати певні дії, сплатити компенсацію за шкоду, завдану її діями або бездіяльністю. Оскільки такі справи не передбачають покарання з боку держави, суспільний контроль за цивільними справами має меншу значущість, і існує більше підстав оголошувати такі процеси закритими.

На міжнародні стандарти взаємодії ЗМІ та судів, визначені в наведених документах, потрібно спиратися не лише в законотворчій діяльності. Їх варто застосовувати і журналістам у практичній діяльності, оскільки йдеться про загальні принципи, якими мають керуватися працівники ЗМІ, збираючи інформацію і висвітлюючи судову проблематику.

2. ДОСТУП ЖУРНАЛІСТІВ НА СУДОВІ ЗАСІДАННЯ

Насамперед журналіст має визначити, діяльність якого суду він збирається висвітлювати. В Законі України «Про судоустрій» встановлено, що розгляд справ відбувається відкрито. Закритим процес можна оголосити лише за рішенням суду у випадках, передбачених у процесуальному законі⁸. Оскільки різні суди (загальні, господарські, адміністративні) у своїй діяльності керуються різними процесуальними законами, питання доступу в кожному випадку врегульовано по-різному. (Питання про можливість застосування фото- та відеозйомки розглянуто в наступному розділі).

Адміністративний процес пов'язаний з великим комплексом суспільних відносин, які виникають внаслідок функціонування державної влади. Зокрема, це форма спеціалізованого судового захисту прав і свобод громадян від порушень з боку органів державної влади. Наприклад, коли 2006 року Верховна Рада звільнила пана Бориса Тарасюка з посади міністра закордонних справ України, він оскаржив це рішення в адміністративному суді.

Оскарження правомірності накладення санкцій з боку митних, податкових та інших державних органів — це сфера адміністративної юстиції.

Розгляд справ в адміністративних судах відбувається відкрито. Своєю ухвалою суд може оголосити судові засідання (його частину) закритим, щоб забезпечити нерозголошення державної чи іншої таємниці, яку охороняє закон, захистити особисте життя людини, інтереси малолітньої чи неповнолітньої особи, а також гарантувати інші

⁸ Стаття 9 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950).

права та свободи, встановлені в законі. Під час розгляду справи на закритому судовому засіданні можуть бути присутніми лише ті особи, які беруть участь у справі, а в разі потреби — також експерти, фахівці, перекладачі та свідки⁹.

Оголошення судового процесу (його окремої частини) закритим належить до сфери компетенції судді, який у вже перелічених випадках мусить оцінити обставини справи і прийняти відповідне вмотивоване рішення. Учасники процесу мають право подавати клопотання про закриття процесу, вміщуючи в них **обґрунтування (мотивацію)** такої вимоги, а також чіткий перелік даних, що можуть бути визначені інформацією з обмеженим доступом.

Важливо зазначити, що відповідно до Кодексу адміністративного судочинства, представник відповідача — суб'єкта владних повноважень не має права вимагати закриття судового процесу¹⁰.

Принципово новим для українського процесуального законодавства є передбачена в законі можливість розкриття інформації. Якщо під час закритого судового засідання встановлено, що інформація з закритим доступом є суспільно значущою або доступ до інформації обмежено з порушенням закону, то суд виносить ухвалу про її розгляд на відкритому судовому засіданні. Присутні в залі суду журналісти не наділені процесуальними правами учасників процесу, тому не можуть подавати власні клопотання про суспільну важливість закритої інформації. Але якщо одна зі сторін буде зацікавлена в розкритті такої інформації, то ніщо не забороняє журналістам запропонувати цій стороні здійснити такий крок.

Цивільний процес регулює майнові і немайнові права фізичних та юридичних осіб. Йдеться про широкий спектр правовідносин, від сімейних справ до договірних спорів, захисту авторських прав і захисту честі та гідності тощо.

В Україні розгляд цивільних справ у всіх судах відбувається усно і відкрито. Закритий судовий розгляд можна провадити лише в тому разі, якщо відкритий розгляд може призвести до розголошення державної або іншої таємниці, яку охороняє закон, а також якщо особи, що беруть участь у справі, подали таке клопотання, прагнучи зберегти таємницю усиновлення, запобігти розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя осіб — учасників процесу або відомостей, що принижують їхню честь і гідність. Про розгляд справи на закритому судовому засіданні суддя має прийняти вмотивовану ухвалу в нарадчій кімнаті. Ухвалу потрібно оголосити негайно, тоді ж таки вона набуває чинності¹¹.

⁹ Стаття 12 Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ).

¹⁰ Стаття 157 Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ).

¹¹ Стаття 6 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК).

Якщо розгляд справи може призвести до розголошення таємниці, яку охороняє закон, то питання про закриття розгляду суд вирішує своєю вмотивованою ухвалою незалежно від того, подали учасники процесу клопотання чи ні, — за наявності обставин, прямо передбачених у відповідних законах. Але якщо одна зі сторін подає клопотання про закриття судового процесу, то задоволення такого клопотання не може відбуватися автоматично, оскільки інші учасники процесу мають розглянути й обговорити наведені в ньому посилання на підстави, зокрема виявити, чи передбачені вони в процесуальному законі. За будь-яких обставин суддя не зобов'язаний задовольняти клопотання, оскільки, крім прав сторони спору, існує ще суспільний інтерес до інформації про судовий розгляд справи. Обов'язок судді — визначити, котре з цих прав та інтересів має пріоритет на захист з огляду на конкретні обставини.

Класичною в цьому контексті може бути ситуація, пов'язана з поширенням інформації про приватне життя публічних осіб (політиків, державних посадовців). Оскільки такі особи мають менший рівень захисту приватного життя порівняно зі звичайними громадянами, суд може їм відмовити у клопотанні про оголошення процесу закритим з огляду на захист їхнього приватного життя, якщо така інформація є суспільно важливою (скажімо, політик практикував домашнє насильство в родині, і це стало причиною розлучення, або під час розподілу набутого в шлюбі спільного майна чоловік — відомий актор — вдавався до шахрайських методів відчуження майна, щоб уникнути поділу).

Кримінальний процес відбувається тоді, коли йдеться про справу, де особу звинувачують у скоєнні злочину, **передбаченого в Кримінальному кодексі**. У кримінальному процесі обвинувачення висуває прокурор від імені держави. Для запобігання зловживанню владою і забезпечення можливості здійснювати суспільний контроль за кримінальними справами дуже важливо, щоб преса могла стежити за такими процесами й інформувати громадян про їх перебіг та результати.

Відповідно до статті 20 Кримінально-процесуального Кодексу України, «розгляд справ у всіх судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної або іншої захищеної законом інформації. Закритий судовий розгляд, крім того, допускається за вмотивованою ухвалою суду, в справах про злочини осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, в справах про статеві злочини, а також в інших справах з метою не розголошення відо-

мостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у справі та у разі, коли цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист. Вироки судів у всіх випадках проголошуються публічно».

Зазвичай рішення про закритий судовий процес у кримінальній справі приймає суддя або колегія суддів на підставах, передбачених у законі, і з власної ініціативи. Однак відомі випадки, коли підсудний на відкритому судовому засіданні вимагає видалити журналіста з зали суду. Таку вимогу може висувати безпосередньо підсудний або його захисник через небажання оприлюднювати неприємні подробиці його життя.

В тому разі суддя, який головує на засіданні, має гарантувати дотримання принципу гласності та прав усіх присутніх у залі суду, а не лише учасників процесу, і пояснити підсудному неправомірність такої вимоги.

Представник державного обвинувачення може просити суд оголосити закритою частину судового процесу з огляду на інтереси свідків або на потребу не розголошувати конфіденційну інформацію. Так сталося, наприклад, під час судового процесу у справі над обвинуваченими у вбивстві Георгія Гонгадзе, коли прокурор не хотів допустити витікання інформації про методи роботи таємних агентів міліції. У цій конкретній ситуації законність вимог прокурора і підстави для закриття судового процесу, які він навів, видаються сумнівними.

Господарський процес передбачає слухання справ щодо корпоративних відносин, які виникають між юридичними особами, державними та іншими органами, а також справи про банкрутство.

Стаття 4-4 Господарського процесуального кодексу визначає, що «розгляд справ у господарських судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить вимогам щодо охорони державної, комерційної або банківської таємниці, або коли сторони чи одна з сторін обґрунтовано вимагають конфіденційного розгляду справи і подають відповідне клопотання до початку розгляду справи по суті. Про розгляд справи у закритому засіданні або про відхилення клопотання з цього приводу виноситься ухвала».

Суддя може оголосити розгляд справи закритим з власної ініціативи, коли йдеться про державну, комерційну чи банківську таємницю. Закон не деталізує, за яких саме обставин суд може оголосити засідання закритим за клопотанням сторони чи сторін.

У клопотанні можна звернути увагу суду на наявність вказаних таємниць, але закон не забороняє оголосити розгляд закритим з інших причин, наприклад, з огляду на конфіденційність інформації,

яку розглядатиме суд. Клопотання має містити відповідне посилання на конкретні обставини, види інформації, що мають конфіденційний характер, — за умови, що суд визнав ці обставини належними доказами, які дають підстави оголосити розгляд закритим.

Презумпція невинуватості виявляється в тому, що господарські справи є відкритими, за винятком справ, пов'язаних з таємною чи конфіденційною інформацією, та інших справ, оголошених закритими з інших обґрунтованих причин, визначення яких дає Закон України «Про інформацію»¹².

Конфіденційна інформація — це відомості, які є у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до умов, які вони самі визначили. До **таємної інформації** належить інформація, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству та державі. Інформацію відносять до категорії державної таємниці і надають доступ до неї відповідно до закону про державну таємницю. Отже, головна різниця між таємною і конфіденційною інформацією полягає в тому, що питання про обмеження доступу до конфіденційної інформації вирішує особа, що є власником такої інформації, а до таємної — закон.

Особи, які володіють інформацією, одержаною за власні кошти, або такою, яка є предметом їхнього інтересу і не порушує передбаченої в законі таємниці, самостійно визначають режим доступу до неї, зокрема захищують чи не захищують її до категорії конфіденційної і встановлюють для неї систему (способи) захисту. Якщо власник не вживає заходів для обмеження доступу до конкретної інформації, то її не можна вважати конфіденційною. Винятком є банківська і комерційна інформація, режим доступу до якої регулює закон. Інформація, що загрожує безпеці, здоров'ю та життю людей, також не може бути засекреченою¹³.

Журналістам важливо знати, що закон забороняє захищати до конфіденційної інформації суспільно важливі відомості про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту; про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, які сталися або можуть статися і загрожують безпеці громадян; про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти та культури населення; про стан речей з правами та свободами людини і громадянина, а також факти їх порушень; про незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб; іншу інформацію, доступ до якої, відповідно до зако-

¹² Стаття 30 Закону України «Про інформацію».

¹³ Стаття 8 Закону України «Про державну таємницю».

нів України та міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, не може бути обмеженим¹⁴.

На жаль, не всім суддям, яким доводиться вирішувати питання про вільний доступ ЗМІ до суду, відомо про норму закону про інформацію, в якій йдеться про інформацію з обмеженим доступом. Таку інформацію можна поширювати без згоди власника в тому разі, якщо вона є суспільно значущою, тобто коли вона є предметом громадського інтересу і коли право громадськості за таких обставин знати цю інформацію переважає право її власника на її захист¹⁵.

Правомірність рішення судді про закритий судовий розгляд.

Висвітлюючи судову проблематику, представник ЗМІ може опинитися в ситуації, коли суддя оголосив розгляд справи закритим чи висловив думку про потребу закритого судового розгляду. Щоб вирішити, як діяти далі, журналістам належить довідатися, правомірним чи ні є закритий судовий розгляд.

Вже згадані процесуальні закони містять лише загальні критерії, якими має керуватися суддя, вирішуючи питання про закритий судовий розгляд, наприклад, за клопотанням сторін. Таке клопотання, як зазначено раніше, суддя не має задовольняти автоматично. А сторона, яка просить оголосити розгляд справи закритим, мусить вмотивувати своє клопотання. Також суддя може прийняти рішення про закритий судовий розгляд з власної ініціативи. В кожному разі, рішення про закриття судового процесу буде зафіксоване у вмотивованій ухвалі, яку можна оскаржити.

Для порівняння варто навести приклади з судової практики США, де низка судових рішень становить комплекс критеріїв, що їх мусить брати до уваги суд, вирішуючи питання про оголошення судового засідання закритим.

Звісно, дотримання такого принципу не є обов'язковим для українських суддів. Але журналісти, наголошуючи на такому принципі, зможуть аргументованіше обстоювати застосування демократичних підходів, коли йдеться про встановлення балансу між інтересами сторін, суспільства, ЗМІ і суддів, що конфліктують між собою.

Вирішуючи питання про оголошення процесу закритим, суддя в США має брати до уваги, що відкриті судові процеси посилюють віру суспільства в справедливий суд; присутність громадськості забезпечує можливість контролю за зловживаннями в судовій системі; відкритість процесу дає змогу побачити реакцію суспільства на резонансні та важливі за своїми наслідками правопорушення.

¹⁴ Стаття 50 Конституції України та стаття 8 Закону України «Про державну таємницю».

¹⁵ Стаття 30 Закону України «Про інформацію».

Судовий розгляд оголошують закритим на таких підставах: захист конфіденційної інформації або особи свідка, якщо будуть наведені докази про негативні для них наслідки; необхідність захисту свідка чи його близьких від погроз та реальної загрози його життю чи здоров'ю або життю чи здоров'ю його близьких; захист потерпілих у справах про статеві злочини, коли потерпілими є неповнолітні; попередження неналежної поведінки присутніх, яка може негативно вплинути на справедливість та неупередженість судового процесу; необхідність захисту свідків від осіб, що намагаються впливати на зміст їхніх свідчень.

Суд має визначити, хто саме є зацікавлений у закритому процесі і які він має мотиви. Сторона, що вимагає закритого судового розгляду, мусить обґрунтувати твердження, що певним інтересам буде заподіяна шкода в разі відкритого розгляду справи.

Закриття судового розгляду не має бути абсолютним, тобто не має виходити за межі захисту обґрунтованого інтересу. Доцільно також оцінити можливість використання альтернативних заходів, таких наприклад, як зміна місця судового розгляду.

Якщо суд обмежує доступ до певної інформації чи окремих документів, то потрібно визначити: чи існує закон, на підставі якого має бути обмежений доступ до цих документів; чи існує інтерес громадськості до цих документів; якщо доступ до інформації не буде обмежений, чи не виникне реальна загроза справедливості судового процесу; що обернеться гіршими наслідками — відкриття чи закриття доступу до інформації.

Крім того, суддям також рекомендують оцінити, чи готові вони до того, що рішення про закритий судовий розгляд можуть обговорювати громадськість і ЗМІ. Тобто судді мають передбачити, чи це вплине на неупередженість та безсторонність суду. Наприклад, сторона, яка виступала проти закриття процесу, може намагатися спростувати таке рішення за допомогою преси.

Присутність журналістів на судовому засіданні. Передусім належить виходити з того, що журналіст принаймні має права на одержання інформації як пересічний громадянин і не мусить отримувати акредитацію, особливий дозвіл або ще щось, що нагадує дозвіл на перебування в залі суду. Працівник ЗМІ може з власної волі повідомити судді або працівникові суду про своє бажання бути присутнім. Але завчасного погодження суд не має права вимагати — журналістові можна лише нагадати про належну поведінку під час засідання (про правила провадження зйомок див. далі).

Норми поведінки в суді можна поділити на дві групи — загально-прийняті етичні норми поведінки в публічному місці та процесуальні норми, прямо чи опосередковано передбачені в процесуальному законодавстві. Хоч ці норми й відмінні, проте вони однаковою мірою можуть правити судді за підставу для застосування заходів процесуального примусу.

Етичні норми передбачають неприйнятність таких дій журналістів під час перебування в залі суду:

- користування мобільним телефоном;
- внесення до зали судового засідання їжі чи напоїв та їх вживання;
- жування гумки;
- куріння;
- прослуховування аудіозаписів, голосна реакція на перебіг судового процесу, а також будь-яка інша демонстрація свого ставлення до подій;
- читання газет, книжок;
- інші дії, що їх зазвичай визнають неприйнятними в державних установах та публічних місцях.

Процесуальні норми поведінки в залі суду здебільшого прямо чи опосередковано визначено в законі. До них належать такі:

- вимоги етики спілкування з судом (обов'язок встати, коли суд заходить чи виходить; спілкування лише стоячи та в офіційній формі; звернення до судді «Ваша честь»);
- вимоги до порядку неофіційного фіксування інформації (журналісти можуть користуватися портативними аудіотехнічними пристроями, робити письмові записи, натомість застосування інших методів фіксування потребує спеціальної ухвали суду);
- вимоги підтримувати порядок у залі судового засідання (цих вимог не конкретизовано, тож за їх порушення можуть бути визнані будь-які дії, що перешкоджають судовому розгляду, зокрема й недотримання розглянутих раніше етичних норм);
- заборона спілкування під час судового розгляду справи з учасниками процесу та іншими особами, присутніми на судовому засіданні;
- обов'язковість виконання розпоряджень судді, який головує на засіданні;

- виконання обов'язкових дій у певних ситуаціях (обов'язок стояти під час оголошення судового рішення).

Журналістам варто пам'ятати, що суддю наділено досить широкими процесуальними правами, які дозволяють йому вживати заходів впливу до порушників цих норм. Процесуальне законодавство передбачає, що суддя може вдаватися до заходів процесуального примусу «негайно після вчинення порушення шляхом постановлення ухвали». Важливо, що будь-які рішення судді щодо порушень мають бути в належний спосіб зафіксовані в ухвалі. Це має стримувати суддів від необґрунтованих, емоційних рішень.

Основними заходами процесуального примусу щодо журналістів є попередження та видалення з зали судового засідання. Найчастіше судді діють за таким алгоритмом: порушникам спочатку висловлюють попередження, а в разі повторного порушення їх видаляють з зали судового засідання. Тому журналістам варто взяти це до уваги. Якщо представник ЗМІ не дотримується встановленого порядку під час судового засідання, суд може притягнути його до адміністративної відповідальності за неповагу до суду, а це може обернутися адміністративним штрафом або адміністративним арештом (щонайбільше — на п'ятнадцять днів)¹⁶.

Такий захід, як видалення журналіста з зали суду, за певних обставин може означати фактичне закриття процесу. Приймаючи таке рішення, суддя має спиратися на чіткі критерії, частково вже розглянуті. Найголовніше за описаних обставин — оцінити, наскільки важливим для громадськості є отримання інформації про цей судовий процес, і чи можна вдатися до альтернативних засобів (наприклад, оголосити перерву в засіданні).

Будь-яке рішення судді щодо **обмеження доступу журналістів** (чи ухвала про закриття процесу, чи рішення про видалення журналістів) може бути **оскаржене**. Журналіст не має процесуальних прав учасника конкретного процесу, тому оскаржити рішення він може лише в загальному порядку — так, як належить оскаржувати дії, що порушують певні права, пов'язані з свободою слова, наприклад, право на доступ до інформації (зразок скарги наведено в додатку 1).

Крім юридичних, працівники медіа можуть застосовувати не юридичні засоби для демонстрації своєї незгоди з судовим рішенням про видалення журналіста чи оголошення судового розгляду закритим. Наприклад, ЗМІ висвітлюють свою позицію у власному ефірі чи на шпальтах своїх газет. Така практика може бути ефективною,

¹⁶ Стаття 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

але містить певні ризики судових позовів від суддів чи сторін спору, а надто якщо в оприлюднених матеріалах звучить звинувачення на адресу судді чи сторони спору. За таких обставин редакторів краще доручити підготовку матеріалу іншому журналістові, який не був присутній на судовому засіданні. Той, наприклад, взяв би інтерв'ю в колеги, якого видалили з зали суду, та в інших свідків, якщо це можливо. Працівник ЗМІ мусить дати можливість судді прокоментувати ситуацію або — краще — процитувати ухвалу суду. Коментар експертів щодо суспільного інтересу в конкретній судовій справі може забезпечити об'єктивність журналістського матеріалу і сам по собі наведе читача чи глядача на думку про неправомірність судового рішення. В такому разі знизиться ймовірність судових позовів, а якщо вони будуть, істотно збільшаться шанси ЗМІ їх виграти.

3. ФОТО- ТА ВІДЕОЗЙОМКА В ЗАЛІ СУДОВИХ ЗАСІДАНЬ

Фото- та відеозйомка є однією з найпроблемніших сторін у спілкуванні журналістів та суддів. Тут виникають два питання: 1) чи існує взагалі право на фото- та відео зйомку в залі суду; 2) чи правомірно транслювати судові засідання в прямому ефірі, якщо існує висока суспільна зацікавленість у перебігу судового процесу.

З одного боку, деякі судові справи, насамперед кримінальні, мають величезний резонанс. І ввімкнені камери є єдиною реальною можливістю для громадян довідатися про судовий розгляд таких справ.

З іншого боку, ввімкнені камери, навіть непомітні, можуть турбувати сторони і чинити тиск на свідків, оскільки вони обов'язково мали б бути поінформовані про те, що їх знімають. Коли справу слухають перед присяжними, висвітлення матеріалів процесу в ЗМІ може впливати і на них. Адвокати також «гратимуть на камеру»: про це яскраво свідчать судові розгляди в прямому ефірі резонансних справ у США. Але найбільше скривдженням може виявитися підсудний, а надто якщо його визнають невинним, оскільки його піддаватимуть тривалій, прискіпливій публічній перевірці.

В міжнародних документах особливу увагу присвячено **необхідності спеціальної регламентації застосування фото- та відеозйомки на судовому засіданні** зважаючи на те, що неупередженість і незалежність судового розгляду є надто чутливою до таких ситуацій. В рекомендаціях Ради Європи¹⁷ зазначено, що пряма трансляція з зали судових засідань та зйомка таких засідань підлягають забороні, за винятком тих випадків, коли це прямо дозволяє закон чи уповноважений судовий орган.

¹⁷ Рекомендація № Rec (2003) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про надання через ЗМІ інформації про кримінальні процеси (ухвалена 10 липня 2003 року).

Трансляція та зйомка можуть бути дозволені лише в тому разі, якщо вони не створюватимуть небезпеки впливу на потерпілих, свідків, учасників судових розглядів, присяжних чи суддів.

У цьому контексті доречно навести приклад про слухання у Верховному Суді України в грудні 2004 року справи про фальсифікації другого туру виборів Президента України. До речі, справу розглядала Палата в цивільних справах у повному своєму складі. Судові засідання відбувалися в прямому ефірі на очах усєї країни. І кожен, затамувавши подих, чекав на рішення.

Те рішення здобуло багато прихильників і багато опонентів, але всі зійшлися на одному: судове рішення стало компромісом, зняло соціальну напругу і вивело конфлікт з глухого кута.

Загалом, можливість фото- та відеозйомки передбачає стаття 9 Закону України «Про судоустрій»: «проведення в залі судового засідання фото- і кінозйомки, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання допускаються з дозволу суду, в порядку, встановленому процесуальним законом».

Варто додати, що в більшості судових залів країни встановлено пристрої для технічного фіксування судового процесу.

Цей формальний електронний протокол судового розгляду справи, який переносять на матеріальні носії (компакт-диски), є невід'ємною частиною справи. Приватний електронний запис судового засідання можна використовувати для приватних потреб і для внесення зауважень до протоколу фіксування, якщо виявлено якісь маніпуляції з його складанням.

У процесуальному законодавстві питання про використання відео- та аудіофіксування висвітлено дуже загально. Тож існує потреба в деталізації процедури на рівні підзаконних актів.

Спеціальні норми, що регламентують порядок зйомки, передбачено лише у двох видах судових процесів — цивільному та адміністративному.

Відповідно до частини 8 статті 12 Кодексу адміністративного судочинства України, «проведення в залі судового засідання фото- і кінозйомки, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання по радіо і телебаченню допускаються на підставі ухвали суду за наявності згоди на це осіб, які беруть участь у справі, крім тих, які є суб'єктами владних повноважень».

Аналогічну норму містить стаття 6 Цивільного процесуального кодексу України. Відповідно до неї, провадження в залі судового засідання фото- і кінозйомки, відео-, звукозапису із застосуванням стаціо-

нарної апаратури, а також транслявання судового засідання по радіо і телебаченню дозволено на підставі ухвали суду за наявності згоди на це осіб, які беруть участь у справі.

У Кримінально-процесуальному кодексі та Господарському процесуальному кодексі не визначено порядку фото- та відеозйомки. Однак цей факт не може бути підставою для їх заборони. Звертаючись по дозвіл на зйомку, журналісти мають апелювати до загальних норм, що передбачають присутність представників ЗМІ під час судового розгляду, а також до норм Кодексу адміністративного судочинства України та Цивільного процесуального кодексу України.

Працівники медіа можуть бути присутні на судовому засіданні без дозволу суду. Натомість якщо йдеться про відеозйомку, то їм знадобиться ухвала суду. Вирішуючи питання про можливість відеозйомки, суддя має спершу з'ясувати, як до цього поставляться учасники процесу, а потім оголосити ухвалу (здебільшого усну), тобто дозволити або не дозволити зйомку чи запис. В попередньому розділі були описані загальні підстави для оголошення процесу закритим. Такі самі підстави суддя розглядає й тоді, коли вирішує питання про зйомку, запис чи трансляцію. Однак цій процедурі притаманні певні особливості.

Плануючи зйомку в суді, представники ЗМІ мають завчасно поінформувати суддю про свої наміри, оскільки рішення про дозвіл на зйомку приймає суддя, який веде процес. У клопотанні потрібно подати таку інформацію: вичерпні відомості про ЗМІ, який виконуватиме зйомку (адреса, повна назва, дані про осіб, уповноважених на такі дії); пояснення мети зйомки, а в разі потреби — обґрунтування її необхідності; характеристика технології зйомки (кількість камер, освітлення, під'єднання кабелю).

Особи, що здійснюватимуть зйомку, мусять бути поінформовані про норму статті 307 Цивільного кодексу України, де передбачено, що учасники процесу та працівники суду мають дати згоду на зйомку і запис їхніх голосів, але й мають право в цьому відмовити. Якщо працівники медіа ігнорують таке право учасників процесу, виникає небезпека подання судових позовів проти ЗМІ про компенсацію матеріальної та моральної шкоди.

Задовольнити клопотання ЗМІ буває досить складно в тому разі, якщо умови в приміщенні суду є такими, що суттєво обмежують або унеможливають зйомку. Так часто трапляється в українських судах, насамперед — через брак приміщень для судових засідань. Описану ситуацію потрібно розглядати окремо в кожному конкретному випадку.

По-перше, якщо немає належних технічних умов (недостатня площа, неможливість розміщення чи під'єднання апаратури), але існують обґрунтовані підстави, що судовий процес становить інтерес для громадськості, — судді можуть виділити інше приміщення для судового розгляду і навіть перенести дату судового засідання.

По-друге, трапляється, що суд одержує кілька запитів щодо одночасного провадження зйомки від різних медіа, а технічних можливостей для цього немає. За таких обставин доцільно запропонувати ЗМІ самим визначити коло зацікавлених у процесі журналістів, вирішити, хто зніматиме процес і в який спосіб інші ЗМІ отримають відзняті матеріали.

Позиція суду має бути нейтральною, щоб не давати підстав для звинувачень в упередженому ставленні до певних ЗМІ чи журналістів і їх дискримінації.

Іноколи спільна позиція декількох ЗМІ впливає на суддю, який намагається заборонити фото-, відеозйомку чи аудіозапис. У Херсоні, наприклад, коли розглядали справу за позовом фірми X до однієї газети, суддя заборонила журналістам використовувати камери чи диктофони. Озброєні витягами з законодавства та порадами досвідченого медіаюриста, працівники ЗМІ прийшли на наступне судове засідання, відмовилися вмикати техніку і надали судді витяги з законів, що їх підготував юрист. Представники медіа попросили представника закону ознайомитися з матеріалами і не чинити перепон журналістам у виконанні їхніх професійних обов'язків. Після того суддя задовольнила прохання журналістів¹⁸.

Для українських судів не встановлено правил (регламентів) фото- та відеозйомки, які чітко визначали би обов'язки суду та журналістів. Тому можна скористатися досвідом роботи судів інших країн, де такі регламенти існують у вигляді різних документів (методичних вказівок вищих судових установ, рекомендацій, етичних стандартів). Варто звернути увагу на такі правила, яких можна дотримуватися і в українських судах¹⁹:

- всі рішення щодо вибору агенцій новин, оператори яких працюватимуть з телевізійною камерою, та фотографів для роботи в залі суду має затверджувати суддя, що вестиме процес;
- журналісти можуть рекомендувати конкретні місця для відеоапаратури, щоб забезпечити висвітлення процесу без шкоди судочинству, але остаточне рішення приймає суд;
- суд дозволяє бути присутнім одному фотографові, що займає стаціонарну позицію і має при собі не більше ніж дві фотокаме-

¹⁸ За матеріалами Асоціації медіа юристів.

¹⁹ За матеріалами Національного центру відносин судів та ЗМІ (США, директор Гарі Генгстлер).

ри та чотири лінзи, звук чи світло від яких не відволікають уваги присутніх;

- звук чи світло від апаратури не мають відволікати увагу присутніх. Сигнальні лампи або пристрої, які показують, що апаратуру ввімкнено, не мають бути помітними. Не потрібно користуватися пристроями з рухомим світлом або зі спалахами, а також раптово вмикати освітлення;
- мікрофони та спеціальні кабелі належить встановити в тих місцях, щодо яких суд не висловив заперечень, і в такий спосіб, щоб вони нікому не заважали; оперувати ними має одна особа;
- оператори не мають пересувати апаратуру або входити до зали суду чи виходити з неї під час засідання, а також відволікати увагу будь-яким іншим способом;
- всю апаратуру належить встановити перед початком судового засідання. Оператори мають перебувати в наперед визначених місцях у залі суду й утримуватися від рухів, які привертали б увагу присутніх до їхніх дій;
- по закінченні зйомок у спеціальних пристроях для редагування або оформлення матеріалів, у разі потреби стерти ім'я чи зображення потерпілого або свідка з аудіо- чи відеозапису, затемнити їхні обличчя чи змінити звучання голосу жертви або свідка, — іншій агенції або сервісній організації може бути наданий спеціальний дозвіл на редагування й розповсюдження аудіо- чи відеопродукту, що висвітлює перебіг процесу в залі суду;
- якщо подано відповідне прохання і є така можливість, агенція (агенції) новин, що здійснює телевізійне висвітлення перебігу процесу від початку до кінця, може безкоштовно передати суду відзнятий матеріал у відредагованому або необробленому вигляді для його дальшого використання.

4. ДОСТУП ДО СУДОВИХ РІШЕНЬ ТА МАТЕРІАЛІВ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

Журналіст, що серйозно працює над висвітленням судової проблематики, не може не звертатися до документів. Під час опитувань представники ЗМІ наголошують на важливості такої інформації для підготовки матеріалів про конкретні судові справи. Водночас журналісти зазначають, що судді не завжди з розумінням ставляться до їхнього прагнення отримати доступ до такої інформації. Наявність документів має виняткове значення для судової журналістики, оскільки лише за допомогою документів можна підтвердити чи спростувати інформацію, зібрану під час судового процесу, під час інтерв'ю з суддями чи учасниками процесу. Специфіка цих документів полягає в тому, що доступ до основних з них (доказів у справі та інших матеріалів судових справ) регламентують не загальні норми інформаційного законодавства, а норми процесуального законодавства.

Належить розрізняти дві ситуації — коли потрібно одержати доступ до судових рішень і доступ до матеріалів судових справ.

1. Доступ до судових рішень зазвичай одержують такими способами:

- оголошенням судового рішення в залі судового засідання;
- забезпеченням доступу до матеріалів справи та наданням копії рішення;
- оприлюдненням судових рішень у мережі Інтернет в Єдиному реєстрі судових рішень²⁰;
- публікацією текстів судових рішень у друкованих засобах масової інформації.

²⁰ Див.: www.court.gov.ua, www.arbitr.gov.ua, www.vasu.gov.ua.

Публічне оголошення судового рішення прямо передбачене в процесуальному законодавстві, однак з певними відмінностями щодо різних типів провадження.

Адміністративний процес. Судове рішення, ухвалене на відкритому судовому засіданні, оголошують прилюдно. Якщо ж судовий розгляд мав закритий характер, то прилюдно оголошують лише резолютивну частину рішення. За певних обставин оголошують лише вступну та резолютивну частину рішення — якщо воно має складний характер.

Цивільний процес. Судове рішення оголошують прилюдно по закінченні судового розгляду негайно, за винятком випадків, коли справу розглядали на закритому судовому засіданні. Рішення оголошують повністю. А якщо з огляду на складність справи оформлення рішення в повному обсязі відкладають у часі, то на судовому засіданні оголошують тільки його вступну та резолютивну частини. За таких обставин суд повідомляє тим особам, які є учасниками розгляду, про дату, починаючи від якої вони можуть ознайомитися з повним текстом рішення.

Кримінальний процес. Вирок у кримінальній справі, навіть якщо її розглядали на закритому судовому засіданні, суддя, що головує, або інший суддя оголошує публічно.

Господарський процес. Судове рішення суддя оголошує прилюдно, безпосередньо по закінченні розгляду. Якщо за згодою сторін суддя оголошує лише вступну та резолютивну частину рішення, то повне рішення оформляють і підписують протягом п'яти днів після дня оголошення його вступної та резолютивної частини.

Отже, будучи присутніми на судовому засіданні, журналісти мають реальну можливість ознайомитися з судовим рішенням.

Право на отримання офіційної копії судового рішення, відповідно до процесуального законодавства, мають ті особи, які були учасниками судового розгляду. А для тих осіб, що не фігурували як учасники процесу, передбачено право ознайомитися з судовим рішенням у повному обсязі в тому разі, якщо воно безпосередньо стосується до їхніх прав, свобод, інтересів чи обов'язків. Дехто стверджує, що журналісти, які висвітлюють справу за редакційним дорученням, мусять виконати своє професійне завдання, тому мають право просити, щоб їм надали копію рішення чи можливість з ним ознайомитися²¹. Проте закон не зобов'язує суд задовольняти згадані вимоги.

За таких обставин журналіст чи редактор звертається до апарату відповідного суду з письмовою заявою, в якій висловлює прохання:

²¹ Стаття 9 Закону України «Про доступ до судових рішень».

- надати можливість ознайомитися з судовим рішенням;
- надати можливість виготовити в приміщенні суду копії судового рішення за допомогою власних технічних засобів;
- виготовити копію судового рішення заходами апарату суду.

Заявник має обґрунтувати, чому він вважає, що судове рішення безпосередньо стосується до його прав, свобод, інтересів чи обов'язків (наприклад, виконання службових обов'язків журналіста). Також можна зазначити, що конкретна судова справа становить суспільний інтерес і цим обґрунтувати потребу одержати доступ до рішення (щоб забезпечити повне та об'єктивне висвітлення справи). Заяву розглядає відповідальна службова особа апарату суду невідкладно, а якщо заява потребує додаткового вивчення, — то протягом трьох робочих днів. Копію рішення суд видає за плату, величину якої встановлює Кабінет Міністрів України.

Відповідальна особа апарату суду може відмовити в наданні доступу до судового рішення, зокрема, за таких обставин:

- звернення подала особа, процесуально не дієздатна (наприклад, неповнолітня), або особа, яка не має відповідних повноважень;
- матеріали справи передано до іншого суду чи на зберігання до державної архівної установи;
- судові рішення безпосередньо не стосується до прав, свобод, інтересів чи обов'язків заявника.

Рішення про відмову в наданні доступу до судового рішення службова особа апарату суду видає в письмовій формі, зазначаючи, яким є порядок його оскарження. Відмова мусить бути вмотивована. Надання дозволу на доступ до судового рішення або відмову в цьому можна оскаржити до голови відповідного суду або в суді відповідно до порядку, передбаченого в законі. Але перш ніж починати процес оскарження, варто порадитися з досвідченим медіаюристом, щоб навести належні аргументи.

Офіційне оприлюднення судових рішень — це їх розміщення на офіційному веб-порталі судової влади України або публікація текстів у друкованих виданнях згідно з порядком, що його встановлює Закон України «Про доступ до судових рішень».

Починаючи від 1 червня 2006 року відкрито доступ до Єдиного державного реєстру судових рішень, розміщеного на веб-порталі Державної судової адміністрації (www.court.gov.ua або, за пря-

мою адресою, www.reyestr.court.gov.ua). Поки що цей Реєстр є неповним та фрагментарним, тому не працює повною мірою, але в перспективі він має стати основним джерелом інформації про судові рішення.

Специфіка Реєстру полягає в наявності двох режимів доступу до нього — загального (для всіх користувачів без будь-яких обмежень) та повного (для суддів та інших осіб, визначених у порядку ведення Реєстру). У текстах судових рішень, відкритих для загального доступу, **не можуть бути розголошені відомості, що дають можливість ідентифікувати фізичну особу** (імена фізичних осіб, адреси місць проживання, номери телефонів та інші ідентифікаційні відомості), а також відомості, щодо нерозголошення яких ухвалено рішення про розгляд справи на закритому судовому засіданні.

Водночас **не може бути закритою така інформація**: прізвища суддів, що ухвалили судові рішення, а також прізвища посадових та службових осіб, які, реалізуючи свої повноваження, брали участь у судових процесах.

Коли справа доходить до використання судових рішень у своїх публікаціях чи повідомленнях, найскладніше та найважливіше завдання ЗМІ — чітко **визначити обмеження щодо оприлюднення інформації про осіб, які були учасниками судового розгляду, та інформації з обмеженим доступом**. Саме в цих питаннях журналісти найчастіше припускаються помилок, використовуючи судові рішення, і можуть нести за це юридичну відповідальність у вигляді компенсації моральної та матеріальної шкоди.

Законодавство містить певні **суперечності**, які мають брати до уваги і журналісти, і судді. Стаття 6 Закону України «Про доступ до судових рішень» встановлює загальне правило: публічно оголошені судові рішення можуть бути відтворені без обмежень. ЗМІ може оприлюднювати повний текст рішення або його фрагментів, без редагування, що змінює його зміст, лише в тому разі, якщо журналіст був присутній під час оголошення цього рішення (на цей факт обов'язково потрібно вказати в публікації чи повідомленні). Водночас стаття 296 Цивільного кодексу України визначає деякі особливості висвітлення судового процесу, а надто якщо йдеться про кримінальне судочинство.

Ім'я фізичної особи, яку затримали, підозрюють чи обвинувачують у скоєнні злочину, або особи, що вчинила адміністративне правопорушення, можна використати (оприлюднити) лише за таких обставин: або набув законної сили

обвинувальний вирок суду щодо неї, або суд прийняв постанову у справі про адміністративне правопорушення, або в інших випадках, передбачених у законі.

Ім'я потерпілого внаслідок правопорушення, а також ім'я учасника цивільного спору, який стосується до особистого життя сторін, можна оприлюднити лише з їхньої згоди.

Використання початкової літери прізвища фізичної особи в засобах масової інформації не є порушенням її права.

Вказані обмеження не мають абсолютного характеру, якщо виникає суспільний інтерес до одержання такої інформації. Журналіст може називати імена фізичних осіб, якщо існують **незаперечні докази**, що ця інформація є суспільно значущою, тобто є предметом суспільного інтересу, і якщо право громадськості мати цю інформацію переважає право на захист приватності. Такий підхід базується на позиції Європейського суду з прав людини. За описаних обставин на журналіста чи ЗМІ теж можуть подати позов. Але наявність доказів, що справа становить суспільний інтерес (наприклад, листи до редакції) збільшує шанси виграти справу.

Висвітлюючи питання всіх інших судових проваджень (крім кримінального), доцільно спиратися на частину 3 статті 296 Цивільного Кодексу України: «Використання імені фізичної особи з метою висвітлення її діяльності або діяльності організації, в якій вона працює чи навчається, що ґрунтується на відповідних документах, допускається без її згоди».

Журналісти мають припускати можливість того, що судове рішення буде оскаржене. Тому висвітлюючи судовий процес, де оскарження ймовірно, представники ЗМІ мають уникати висловів, доречних лише щодо завершених процесів. Наприклад, під час розгляду справи твердження «А. порушив закон» потрібно замінити фразою «А. звинувачено в порушенні закону». А коли суд оголосив вирок, але ще залишається час для його оскарження, належить вживати фактичні твердження, яких не можна спростувати, як-от: «Суд оголосив обвинувальний вирок про те, що А. порушив закон». Поки всіх можливостей оскарження не вичерпано, потрібно дуже обережно послуговуватися фразами про вину підсудного. Якщо, скажімо, журналіст по закінченні судового розгляду скаже, що особа А. винна, а пізніше вищий суд визнає її невинною, — то та особа матиме повне право подати позов проти ЗМІ про компенсацію матеріальної і моральної шкоди за поширення неправдивих відомостей.

2. Доступ до матеріалів судових справ. Крім судових рішень, у публікаціях та повідомленнях можна використовувати й матеріали су-

дового розгляду (судової справи). В такому разі виникають кілька різних ситуацій.

Незакінчені судові справи. Справу передано судді чи до суду (провадження не закінчилося або залишається можливість його оскаржити, тобто не минув відповідний термін). Для такої ситуації законодавство передбачає не достатньо чіткі норми. Загальне правило процесуального законодавства полягає в тому, що право на ознайомлення з матеріалами справи мають лише учасники судового процесу. Натомість інформаційне законодавство містить норму про права журналістів на отримання інформації, яка не є закритою. Всі докази (факти, документи) підлягають безпосередньому розгляду під час відкритого судового процесу, тобто вони стають доступними. Але це не обов'язково означає, що журналіст має право на такий доступ поза межами судового засідання.

Більшість правознавців і практиків, тлумачачи згадані норми закону, стверджують, що журналіст і ЗМІ позбавлені права на ознайомлення з матеріалами судової справи. Як зазначено раніше, доступ до судового *рішення* особи, які не були учасниками судового процесу, можуть одержати в тому разі, якщо воно безпосередньо стосується до їхніх прав, свобод, інтересів чи обов'язків. А доступ до *матеріалів* справи вони можуть отримати тільки тоді, коли їм це потрібно для оскарження судового рішення. За таких обставин існує *гіпотетична* можливість розсуду судді. Суддя може дозволити журналістам доступ на підставі наявності суспільного інтересу до оприлюднення такої інформації. Але в такому разі у заяві потрібно навести переконливі аргументи, що такий суспільний інтерес справді існує.

Втім, ніщо не перешкоджає журналістам просити матеріали справи в сторін спору. Але використовувати такі матеріали потрібно дуже обережно, оскільки вони обов'язково будуть односторонніми — відображати бачення та аргументи лише однієї сторони. Оприлюднюючи такі матеріали, належить публічно заявити, що в них йдеться про погляди лише однієї сторони у справі, і спробувати паралельно подати бачення іншої сторони.

Закінчені судові справи — це справи, передані до архіву суду відповідно до Інструкції, затвердженої в наказі Державної судової адміністрації України № 277 від 14 липня 2003 року. Процесуальне законодавство ніяк не обмежує доступу журналістів до таких матеріалів. Отже, медійники можуть спиратися на загальні норми інформаційного законодавства та законодавства про ЗМІ, пам'ятаючи про

обмеження щодо закритої інформації, а також про підстави для розкриття такої інформації.

В судах не вироблено чіткої позиції щодо правил та процедур доступу до такої інформації. Найчастіше все залежить від рівня взаємної довіри у відносинах ЗМІ та судів. За таких обставин найдоцільніше вдаватися до простих інформаційних запитів, процедуру подання та розгляду яких передбачає Закон України «Про інформацію».

Також журналістам важливо пам'ятати, що по закінченні судової справи змінюється спосіб її висвітлення. Про відповідача чи підсудного вже не треба писати як про обвинуваченого чи вживати «нібито» перед кожним дієсловом: вина чи невинність є доведеним фактом.

Журналісти мають чітко знати такі норми закону:

- кримінальну справу, за якою особа стала засудженою і тому підлягає взяттю під варту, вважають завершеною після того, як від відповідного органу (установи) виконання покарань одержано підтвердження, що засуджену особу, яка перебувала на волі, взято під варту;
- кримінальну справу, за якою особу, що перебуває на волі, засуджено умовно до позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці, вважають закінченою після того, як від відповідного органу (установи) виконання покарань отримано повідомлення про прибуття засудженого в місце відбування покарання;
- кримінальну справу, за якою особу засуджено умовно, вважають закінченою, коли особу взято на облік для встановлення контролю за її поведінкою;
- якщо засудженій особі відстрочено виконання вироку, справу вважають закінченою після того, як вирішено питання про звільнення засудженого від покарання; якщо засуджену особу спрямовують у місце позбавлення волі для відбуття покарання, то справу вважають закінченою після того, як від відповідного органу (установи) виконання покарань одержано довідку про взяття під варту;
- кримінальну справу, за якою оголошено розшук особи, що уникає відбуття покарання після оголошення вироку, вважають закінченою після того, як отримано повідомлення про затримання особи і виконано оголошений щодо цієї особи вирок;
- кримінальну справу, за якою особу засуджено до виправних робіт, вважають закінченою після того, як від органу (уста-

нови) виконання покарань одержано повідомлення про отримання копії вироку;

- кримінальну справу, за якою особу засуджено до штрафу або з особи стягнуто грошові суми на користь держави, передають до архіву суду після того, як повернеться виконавчий лист (з позначкою державного виконавця про сплату визначеної у вирок суми або з долученням до справи квитанції банківської установи про сплату такої суми);
- кримінальну справу, за якою оголошено виправдальний вирок, вважають закінченою після того, як вирок набув законної сили;
- кримінальну справу, за якою особу звільнено від покарання, але до якої вжито примусових заходів медичного характеру, вважають закінченою після того, як отримано повідомлення про те, що така особа перебуває у відповідній лікувальній установі;
- кримінальну справу, яку суд закрит на підставі статей 7, 7-1, 7-2, 7-3, 8, 9, 10 Кримінально-процесуального кодексу України, вважають закінченою після того, як набула чинності ухвала або постанова суду про закриття справи;
- кримінальну справу, яку суд закрит з огляду на притягнення особи до адміністративної відповідальності, вважають закінченою після того, як суд отримав документ про сплату штрафу, про відбуття адміністративного арешту або про те, що відповідний орган (установа) виконання покарань прийняв до виконання ухвалу чи постанову суду про виконання виправних робіт;
- кримінальну справу, закриту внаслідок передавання матеріалів на розгляд товариського суду або комісії у справах неповнолітніх, вважають закінченою після того, як отримано повідомлення про результат розгляду;
- кримінальну справу, за якою з засуджених стягнуто суми як відшкодування матеріальних та моральних збитків, заподіяних злочином, вважають закінченою після того, як надіслано виконавчі листи про здійснення стягнення і про це повідомлено стягувачеві, а в разі солідарного стягнення — відкрито зведене виконавче провадження;

- матеріали про скерування особи до лікувально-трудоного профілакторію (ЛТП) для примусового лікування від наркоманії чи алкоголізму вважають закінченими після того, як отримано повідомлення про спрямування особи до ЛТП;
- цивільну справу, за якою суд задовольнив позов, вважають закінченою після того, як позивач отримав виконавчого листа, а суд надіслав стягувачеві виконавчого листа на його прохання або з власної ініціативи, після того, як заявникові видано копію судового рішення (якщо йдеться про справи окремого провадження, справи про розірвання шлюбу та інші справи, де видача виконавчого листа не передбачена), після того, як отримано повідомлення про спростування щодо справи про захист честі та гідності;
- цивільну справу, за якою суд відмовив у позові, вважають закінченою після того, як судове рішення набуло чинності;
- якщо суд прийняв рішення, постанову або ухвалу про накладення штрафу, стягнення державного мита чи інших сум, то цивільну справу вважають закінченою після того, як отримано документ про сплату цих сум на користь держави;
- справу про адміністративне правопорушення вважають закінченою за наявності даних про те, що відповідний орган отримав копію постанови для виконання, та за умови, що документ про виконання постанови надійшов за призначенням.

5. ЖУРНАЛІСТИ ТА УЧАСНИКИ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

Судова журналістика пов'язана з потребою спілкуватися з різними людьми. Зважаючи на специфіку теми, треба, очевидно, говорити і про специфіку спілкування працівників ЗМІ з учасниками судового процесу.

Учасниками процесу можуть бути передусім сторони у цивільній, господарській чи адміністративній справі, підсудний та потерпілий у кримінальній справі, а також представники сторін (адвокати), громадські захисники, прокурор, свідки, експерти, фахівці. Окрему роль у процесі відіграє суддя.

Спілкуватися з суддею у справі щодо обставин цієї справи не можливо через те, що суддя, який мусить бути неупереджений, не має права коментувати справу чи давати оцінки щодо справи до того моменту, поки щодо неї не ухвалить рішення²². Тому журналістові, який хоче одержати «коментар» суду, потрібно звертатися до прес-служби суду, якщо така існує, або до незалежних експертів.

Працівник ЗМІ може без обмежень спілкуватися з учасниками процесу і виявляти зацікавленість в отриманні від них інформації. За загальним правилом відкритості та гласності судового процесу, таким особам не заборонено говорити з журналістами чи з будь-ким іншим про обставини, які стали їм відомі під час відкритого процесу. Натомість за деяких обставин учасники процесу не можуть його коментувати. По-перше, є спеціальні суб'єкти відповідальності. Представник органу опіки та піклування може, наприклад, зберігати в таємниці подробиці, які йому стали відомі під час виконання службових обов'язків, але не були висвітлені в про-

²² Див. Кодекс професійної етики судді, схвалений на з'їзді суддів України 2002 року.

цесі. По-друге, представник сторони, відповідно до договору з клієнтом, має зберігати конфіденційність. Також цілком можливо, що представник сторони чи адвокат радить стороні не спілкуватися з пресою під час судового процесу. Стаття 387 Кримінального кодексу України встановлює відповідальність за розголошення даних досудового слідства або дізнання. Але така норма законодавства стосується лише до спеціального суб'єкта — слідчого, прокурора або особи, попередженої за встановленим у законі порядком про нерозголошення інформації.

Якщо журналісти інколи розживаються такими відомостями, то найчастіше це свідчить про те, що інформацію свідомо поширює хтось зацікавлений у її витіканні. Оприлюднення такої інформації є питанням етики. Втім, тут виникають і певні правові ризики. Завжди варто пам'ятати про те, що під час судового процесу всі спірні факти не є «фактами», поки суд не ухвалить рішення і не мине термін для його оскарження. Тому якщо ЗМІ оприлюднює матеріали лише однієї сторони без вагомих застережень і ретельного дотримання об'єктивності, — виникають серйозні ризики подання позовів проти ЗМІ. Медіаюристи мають до діла з багатьма справами, в яких ЗМІ готували матеріал про судову справу на підставі інформації, отриманої лише від однієї сторони.

Опитування журналістів та цільовий моніторинг обласної преси свідчить про те, що найчастіше джерелом інформації в судових репортажах, а надто про кримінальні справи, є сторона обвинувачення (слідчий, працівник прокуратури), рідше — сторона захисту. Отже, спілкування журналіста з учасниками процесу має бути таким, щоб на підставі публікацій чи повідомлень ЗМІ щодо справи, яку суд ще розглядає, в громадськості не виникали уявлення, сформовані на підставі однобічних оцінок. Завжди треба ставити собі питання: «Чому прокурор чи позивач надає мені цю інформацію?», оскільки трапляються випадки використання журналістів під приводом передавання їм ексклюзивної інформації.

Щоб уникнути неприємностей, у своїх матеріалах належить чітко зазначити джерело одержання інформації, наголосити на суб'єктивності наведеної інформації й обов'язково постаратися довідатись реакцію іншої сторони. Якщо джерело інформації вимагає анонімності, у публікації чи повідомленні можна дати посилання на «джерело, близьке до позивача» тощо. Особлива небезпека виникає тоді, коли одна зі сторін платить працівникові медіа за од-

нобічний виклад матеріалу. Потенційний ризик судового позову, після розгляду якого журналіст чи ЗМІ буде змушений виплатити компенсацію за заподіяння матеріальної чи моральної шкоди, набагато перевищує оплату, яку можна отримати за такий матеріал. А замовник тут навряд чи допоможе.

Окремо варто розглянути й таку ситуацію: журналіст одержує інформацію, якої ще не оприлюднили на судовому засіданні і яку вважають **закритою (таємною)**. Українське законодавство визнає, що відповідальність за розкриття таємної інформації може нести лише та особа, якій офіційно довірено бути її носієм. Журналіст не є такою особою, тож закон його не зобов'язує зберігати державну таємницю чи таємницю слідства. Згадана правова норма в жодному разі не передбачає кримінальної відповідальності, проте дуже часто спонукає журналістів та редакторів ЗМІ до надмірної самоцензури.

Інша річ, якщо журналіст отримує конфіденційну чи таємну інформацію, а суд чи інша державна установа вимагає назвати джерело такої інформації. Навіть у країнах, у яких, на відміну від України, закон визначає право журналістів захищати джерело інформації, трапляються випадки, коли конче потрібно вказати це джерело, щоб запобігти заподіянню серйозної суспільної шкоди. Отже, за певних обставин від працівника ЗМІ в суді можуть вимагати розкрити джерела інформації. Така вимога може не відповідати європейській практиці, зокрема практиці Європейського суду з прав людини.

У справі *Гудвін проти Сполученого Королівства* журналіст отримав конфіденційну інформацію про фірму Т. Фірма Т. звернулася до суду, який заборонив поширення одержаної інформації, і журналіст погодився з рішенням суду. Тоді Т. вимагала назвати джерело, але журналіст відмовився. Представники фірми стверджували, що ця інформація потрібна, щоб запобігти її оприлюдненню, оскільки вона все-таки може бути поширена, і щоб виявити нелояльного працівника, який її передав. Верховний суд Великобританії вирішив, що журналіст мусить розкрити джерело інформації. А журналіст звернувся до Європейського суду. Визнаючи, що дії держави порушили статтю 10 Конвенції, суд, зокрема, ухвалив:

Захист журналістських джерел інформації є однією з основоположних умов свободи преси в тому вигляді, в якому

вона знайшла своє відображення в законах і кодексах професійної поведінки в ряді Договірних Сторін і в ряді міжнародних актів. За браком такого захисту джерела не сприяли б діяльності преси, а це негативно позначилося б на здатності преси надавати точну та надійну інформацію з питань, які становлять суспільний інтерес. Як наслідок, життєво важлива роль преси, що стоїть на сторожі інтересів суспільства, була б підірвана... Такий захід не можна вважати відповідним статті 10 Конвенції, якщо він не виправданий важливішою за нього потребою суспільного інтересу.

6. ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ ОСОБИ ТА МЕЖІ ВИСВІТЛЕННЯ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ

В судовій журналістиці важливо дотримуватися принципу невинуватості особи, який належить до важливих юридичних інструментів захисту прав людини, визначених не лише в національному законодавстві, а й у міжнародних правових документах.

Відповідно до статті 62 Конституції України, «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду». Отже, сфера дії презумпції невинуватості є обмежена кримінальним провадженням і стосується лише до затриманого, обвинуваченого, підозрюваного та підсудного.

Таку норму відображено і в пункті 5 Кодексу професійної етики українського журналіста²³: «Журналіст у своїх повідомленнях не втручається у судові справи, поки ведеться слідство, уникає характеристик людей, запідозрених у злочині, але вина яких не встановлена вироком суду, що набрав законної сили. Не виключається його право на журналістське розслідування, пов'язане з тими чи іншими подіями і фактами, що мають громадське звучання і покликані захищати інтереси суспільства та особи».

У демократичних країнах не вироблено єдиного підходу до окреслення кола осіб, які можуть порушити презумпцію невинуватості особи. В США, наприклад, до цього кола належать тільки держава в особі прокурора, суддя тощо. Звичайна фізична особа не може порушити презумпцію невинуватості, тому що вона не має владних повноважень. Натомість в інших країнах обов'язок дотримуватися презумпції невинуватості поширюється і на державу, і на звичайних фізичних осіб. Таку позицію підтверджує практика Європейського суду з прав людини. У справах *Ворм проти Австрії (1997)* і *Туренчо та Юлі проти Італії (2005)* суд визнав можливим обговорювати в ЗМІ перебіг судових процесів лише в такий спосіб, коли не виникає враження, що автор не має сумнівів щодо вини підсудного і розглядає його засудження як єдиний та заздалегідь відомий результат.

²³ Ухвалено на X з'їзді Національної спілки журналістів України у квітні 2002 року.

Журналістам належить дотримуватися презумпції невинуватості не лише з етичних міркувань, а й з огляду на ризик судових позовів. В ЗМІ надто часто виникають проблеми через те, що вони характеризували обвинувачення як доведений факт ще перед тим, як суд оголосив вирок, до того ж виправдальний.

Це одна з найвразливіших ділянок судової журналістики і причина відмови деяких ЗМІ від цієї діяльності. Втім, висвітлюючи судову проблематику, ЗМІ не тільки виконуватимуть суспільно важливу місію, а й зможуть збільшити свою аудиторію, оскільки судова тематика часто має дуже великий резонанс. А дотримання кількох простих правил дає змогу уникати судових позовів і вигравати судові справи, якщо такі будуть.

Неприйнятними засобами висвітлення судових процесів належить вважати такі:

- оцінка чи опис підсудного за допомогою висловів (слів, понять, термінів), що явно чи приховано вказують на його вину. Результати моніторингу регіональних ЗМІ в Криму (2007 рік) свідчать, що такої помилки припускаються журналісти в тому разі, якщо недбало та нерозважливо вживають терміни «злочинець», «шахрай», «організатор злочину» і т. ін. щодо осіб, вину яких суд ще не встановив. Завжди, коли йдеться про спірні факти, треба послугуватися фразами, що наголошують на умовності опису: «начебто», «буцімто», «обвинувачений у скоєнні». Підсудний — це завжди «підсудний» (можна також вказувати першу літеру його імені);
- оцінка (коментар) доказової сили окремих свідчень, документів, чи інших доказів;
- використання документів слідства або свідчень підсудних для деталізованого зображення подій та фактів злочину, що може формувати негативне ставлення громадськості до цих осіб, заохочуючи повірити в їхню вину;
- використання «вторинних джерел» інформації, які містять оцінку подій з позицій окремого учасника процесу, без попередження аудиторії про те, що відображено позицію лише однієї сторони. За таких обставин завжди варто отримати коментар іншої сторони. Якщо інша сторона відмовляється від коментарів, то про це потрібно згадати в оприлюднених матеріалах, а у своїх нотатках — зазначити, що таку спробу здійснено. В суді це допоможе довести, що журналіст сумлінно виконував свої професійні обов'язки.

Варто пам'ятати, що наведений перелік не є вичерпним. Головне — щоб журналіст стежив за формою подання матеріалів про судові процеси (йдеться про термінологію, оцінні судження, підбір окремих фактів тощо).

7. ІНТЕРВ'ЮВАННЯ СУДДІ: ПОРАДИ ЩОДО НАЛЕЖНОЇ ПОВЕДІНКИ ЖУРНАЛІСТА

Судді досить рідко дають інтерв'ю, оскільки вони, до речі, як і багато людей, ставляться з обережністю до інтерв'ю ЗМІ. З іншого боку, існують етичні обмеження суддів у спілкуванні з пресою для збереження нейтральності у справі. Тому для журналіста важливо розуміти, чому судді уникають спілкування з ними, і бути винахідливим у тих ситуаціях, коли суддя все-таки може дати інтерв'ю. Скажімо, суддя не може коментувати справу, щодо якої прийняв рішення, але може дати узагальнену інформацію про типові справи, соціальний контекст, проблемні аспекти законодавства в його застосуванні до конкретних правовідносин тощо.

Що журналістові важливо знати і брати до уваги, спілкуючись з суддями та працівниками суду?

Поважайте час судді. Домовляючись про інтерв'ю, з'ясуйте, скільки часу зможе виділити суддя для спілкування з вами як представником преси. Підготуйте запитання, на які ви хочете отримати відповіді.

Будьте організованим і стриманим. Майте належний, бажано офіційний, вигляд.

Виявляйте повагу до суду та судді. В вас може бути багато інформації про негативні аспекти судочинства, однак це не дає вам підстав упереджено ставитися до судді, який погодився дати інтерв'ю. Якщо суддя відчуває, що ви з повагою ставитеся до нього та його обов'язків, то зазвичай інтерв'ю відбувається нормально. Пам'ятайте про те, що

судова влада відіграє надзвичайно важливу роль у демократичному суспільстві, і громадськість має виявляти до неї довіру. Навіть в Україні, де суддів дуже часто вважають корумпованими, шанобливе ставлення до суддів полегшить роботу репортера.

Будьте неупередженим. Ніколи не давайте приводу підозрювати вас у тому, що ваша ініціатива щодо інтерв'ю є «замовною» і що за цим стоїть одна зі сторін процесу, який є предметом вашої розмови.

Будьте чесним — ніколи не кажіть неправди судді і не вводьте його в оману. Судді зазвичай відчують, коли хтось намагається їх використати або відволікти від теми.

Підготуйтеся до розмови як належить. Якщо ви плануєте інтерв'ю, пам'ятайте про те, що потрібно мати принаймні загальне уявлення про судочинство та обставини конкретних справ. Звісно, суддя не відмовиться пояснити вам деякі спеціальні питання щодо судових процедур. Але ваше завдання полягає не в тому. Час інтерв'ю ви використаєте набагато ефективніше, якщо матимете загальне уявлення про судові процедури. Суддя не мусить вас вчити основ права, тож не варто сподіватися отримати в нього консультацію.

Точність інформації. Намагайтеся надійно фіксувати інформацію, яку отримувате від судді, щоб забезпечити точність її передачі в матеріалі.

Пам'ятайте про обмеження щодо спілкування суддів з пресою. Не питайте про інформацію, яку суддя не може поширювати (наприклад, коментувати поточні справи на розгляді в нього або інших суддів, повідомляти інформацію, яку визнано закритою). Такі запитання можуть позбавити суддю бажання спілкуватися з вами.

Звертайте увагу на заголовки. Скарги чи позови до ЗМІ, що виникають внаслідок висвітлення судової проблематики, часто стосуються не до змісту матеріалу, а до його заголовка. Подбайте про те, щоб заголовки відповідав змісту і не спотворював його задля сенсаційності. Якщо заголовок залежить від редактора, потрібно простежити, щоб заголовки був адекватний змісту. Якщо ви не погоджуєтеся з заголовком, варто в письмовій формі повідомити вашу думку редакторові. Найкра-

ще це зробити електронною поштою. В такому разі, якщо буде судовий позов, пов'язаний з заголовком, ви зможете довести свою невинність.

Планування інтерв'ю. Працівник ЗМІ має зробити все можливе, щоб отримати попередню згоду судді на інтерв'ю. Судді зазвичай не готові адекватно реагувати на пропозицію журналіста про інтерв'ю. Тому добре обміркуйте, що і як ви говоритимете, домовляючись про інтерв'ю. Зверніть увагу на такі обставини:

- пропозицію про інтерв'ю можна подати в письмовій формі або телефоном. Якщо ви не маєте можливості спілкуватися безпосередньо з суддею (наприклад, через те, що не знаєте прямого номера телефону до нього), зверніться до керівника суду або помічника судді;
- розмовляючи з суддею, назвіть своє ім'я та ЗМІ, який ви репрезентуєте; вкажіть причину дзвінка і питання, які ви хотіли б обговорити; спробуйте з'ясувати, чи є цей суддя саме тією людиною, яку варто інтерв'ювати з цього питання; для якої аудиторії заплановане ваше інтерв'ю і як ви використаєте інформацію (до якого жанру належатиме публікація); хто ще даватиме інтерв'ю або яку ще інформацію ви використаєте;
- якщо суддя погодився на інтерв'ю, запропонуйте час та місце. Пам'ятайте, що до проведення інтерв'ю поза межами суду (за винятком теле- та радіостудій) судді зазвичай ставляться з підозрою, оскільки це може викликати сумніви щодо їх неупередженості. Не висувайте своїх умов, краще надайте можливість судді самому обрати зручний для нього час та місце. Пам'ятайте, що суддя зазвичай має дуже завантажений графік;
- зважайте на те, що суддя не завжди може пригадати деякі обставини, для відповіді на певні запитання він може потребувати окремої підготовки, щоб з'ясувати дещо в законодавстві, ознайомитися з судовою практикою чи просто обміркувати і визначити свою позицію. В такому разі судді можна передати орієнтовний перелік запитань.

Підготовка до інтерв'ю. Якщо ви маєте час підготуватися до інтерв'ю, то зосередьтеся на таких кроках:

- поміркуйте, чи достатніми є ваші знання про організацію діяльності суду та судові процедури, щоб почуватися впевнено під час конкретної розмови з суддею. Якщо ви маєте якісь сумніви,

- то погортайте довідники, процесуальне законодавство, пораďteся з юристами чи досвідченішими колегами;
- підготуйте перелік запитань, які ви плануєте поставити під час інтерв'ю. Ваша «домашня заготовка» може бути досить гнучкою і містити лише загальні теми для обговорення. «Найагресивніші» питання залишайте насамкінець;
 - визначіть приблизно, скільки часу триватиме інтерв'ю, і скоригуйте його план, пам'ятаючи про те, що загалом інтерв'ю не може тривати довше ніж 40–60 хвилин;
 - зберіть загальну та фактологічну інформацію на підтвердження своїх запитань та позицій і подбайте про те, щоб вона прозвучала переконливо. Не намагайтеся імпровізувати — будьте підготованими;
 - обміркуйте складні теми та можливі вузькоспеціальні запитання, яких ви ніяк не зможете уникнути. Спробуйте передбачити можливу реакцію судді на такі запитання;
 - зберіть інформацію про суддю, в якого ви братимете інтерв'ю, тобто знайдіть його біографічні дані, попередні виступи в пресі, почитайте судові рішення, які він прийняв, і відгуки на них у ЗМІ тощо;
 - якщо відчуваєте потребу в допомозі під час підготовки до інтерв'ю, зверніться до компетентних осіб. Це може бути голова суду, ваш досвідченіший колега, прес-секретар суду та ін.

Процес інтерв'ю. Спілкуючись з суддею, намагайтеся постійно аналізувати й оцінювати розмову. Під час інтерв'ю дотримуйтеся такої лінії поведінки:

- чітко відрекомендуйтеся й охарактеризуйте ваше інтерв'ю (з якою метою ви його проводите, чи використовуватимете його безпосередньо в публікаціях);
- оцініть, наскільки суддя розуміє питання, яке ви хочете обговорити, і в разі потреби коротко його поінформуйте про обставини, які спонукали вас поставити запитання. Ніколи не висловлюйте свою оцінку таких обставин, намагайтеся наводити лише факти. Пам'ятайте, що суддя з великою обережністю поставиться до ваших оцінок, а ваша надмірна активність може викликати його недовіру;
- повторюйте, перефразуйте, переформулюйте ваше основне запитання при кожній нагоді, а надто якщо суддя

уникає відповіді на нього або не зовсім точно розуміє зміст запитання;

- уникайте «обойми питань», оскільки якщо ви ставите низку запитань, суддя обирає ті, на які він хоче відповідати, і ігнорує «незручні»;
- не піддавайтеся тискові з боку судді, не реагуйте на емоційні заяви та реакції, намагайтеся зберігати самовладання та спокій;
- чітко висловлюйте свою думку. Говоріть простою, доступною для широкого загалу мовою. Використовуйте спеціальні терміни лише в тих випадках, коли інакше не можливо сформулювати запитання, бо можна спотворити його зміст. Якщо ви помилятиметеся, то можете спровокувати іронічне, а інколи навіть зневажливе ставлення до себе. Крім того, в такій ситуації існує ризик отримати відповідь професійною мовою, і тоді ви можете нічого не зрозуміти;
- формулюйте максимально короткі та конкретні запитання, щоб почути не «роздуми судді взагалі», а відповідні на конкретні запитання;
- під час інтерв'ю ніколи не розголошуйте інформації, яку ви одержали «з джерел у суді» і яка належить до закритої інформації. Таку інформацію ви можете використати непрямо, формулюючи деякі запитання, однак її розголошення може викликати негативну реакцію судді, який в кращому разі просто відмовиться від інтерв'ю;
- пам'ятайте, що суддя не може коментувати поточні справи в суді, що є не лише в його провадженні, а й у провадженні інших суддів. Не провокуйте суддю на такі оцінки;
- роз'яснення не є коментарем. Досить часто громадськість потребує від судді саме роз'яснень, наприклад, щодо особливостей судової процедури, обставин справи, рішення. Отже, метою вашого інтерв'ю може бути отримання саме роз'яснень;
- щоразу намагайтеся переконатись, чи правильно ви зрозуміли відповідь. Не уникайте уточнювальних запитань.

«Експрес-інтерв'ю». Журналісти досить часто (з мікрофоном та камерою) намагаються зупинити суддю в коридорі, щоб щось від нього почути. В такій складній ситуації, щоб не допустити порушень вимог процесуального закону та етичних стандартів журналістської професії, пам'ятайте ось про що:

- вдавайтеся до «раптового інтерв'ю» лише тоді, коли не існує іншої можливості отримати потрібну інформацію;
- підготуйте короткий план інтерв'ю або перелік з 2–5 запитань, які ви хотіли би поставити;
- не намагайтеся потрапити до того приміщення суду, доступ до якого заборонено (наприклад, до нарадчої кімнати);
- не ставте запитання суддям, що ведуть процес, у залі судового засідання. Через це вас можуть видалити з зали суду;
- завжди надавайте повну інформацію про себе та ЗМІ, який ви репрезентуєте (якщо є така можливість, покажіть відповідні документи);
- уникайте надмірної «агресивності» в спробах одержати згоду судді на інтерв'ю. Виберіть такий момент, коли суддя має певний час для цього і коли не існує формальних перешкод;
- не ставте запитань, яких ви не ставитимете у звичайному інтерв'ю (провокативних, щодо обставин, яких суддя не може коментувати, щодо закритої інформації);
- не відмовляйтеся від пропозиції перенести зустріч в інше місце або на інший час. Не виявляйте свого незадоволення, зважайте на вразливе становище судді під час складного судового процесу. Готовність судді надати певні документи може виявитися важливішою, ніж його емоційні заяви під час «раптового інтерв'ю»;
- ніколи не проводьте одночасно інтерв'ю з суддею та з окремими учасниками процесу. Пам'ятайте про те, що суддя мусить бути безстороннім та неупередженим;
- завжди будьте чемними, терплячими, позитивно налаштованими.

8. ПРАВОВІ РИЗИКИ СУДОВОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

Головним правовим ризиком судової журналістики є судові позови, які може подати позивач внаслідок оприлюднення матеріалів про судовий процес і які, на думку позивача, заподіяли йому матеріальної чи моральної шкоди. Позови можуть надходити від сторін спору та від суддів з приводу таких правопорушень:

- плямування честі та гідності — за поширення неправдивих чи викривлених відомостей. Наприклад, журналіст сказав, що «Х вчинив вбивство» перед ухваленням судового рішення або перед тим, як минув термін апеляційного оскарження;
- втручання в приватне життя — за поширення правдивих даних персонального характеру про приватну особу. Скажімо, працівник ЗМІ написав, що «позивачка П. розлучалася чотири рази»;
- інші дії, що зачіпають законні інтереси сторін чи судді. Наприклад, журналіст опублікував фото сторін без їхньої згоди.

Особливу увагу належить звернути на судові позови від суддів внаслідок того, що оприлюднено матеріали з критикою їхнього рішення чи натяками на корупцію. До позовів можуть призводити також журналістські розслідування, де йдеться, скажімо, про розкішне життя судді, яке не відповідає його платні. Такі матеріали можуть правити за підставу для позову й від інших посадових осіб. Але якщо позов подає суддя, інші судді дуже лояльно ставляться до свого колеги. В цьому й полягає різниця між позовами від суддів і позовами від інших посадових осіб. Якщо апеляційні суди часто скасовують рішення нижчих судів на користь, скажімо, народного депутата проти газети, то зазвичай вони цього не роблять, якщо позивачем є суддя. Останніми роками в справах проти ЗМІ найбільші суми компенсації за моральну шкоду суд визначив саме

у справах за позовами суддів, і вся судова вертикаль аж до Верховного Суду їх підтримала.

Отже, спілкування працівника ЗМІ з суддями має відбуватися з огляду на роль суду в державі та суспільстві. В США, наприклад, журналісти не мусять виявляти особливу, порівняно з іншими посадовими особами, повагу до суддів. У багатьох європейських державах зі сталою демократією, навпаки: дотримання відповідних правил ставлення до суду та судді з боку ЗМІ вважають важливим чинником підтримання авторитету суддів.

Зокрема, стаття 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод накладає на ЗМІ особливу відповідальність у відносинах з органами правосуддя: «Діяльність судів, які є гарантами права і місія яких у правовій державі є особливою, потребують довіри з боку суспільства. Тому їх належить захищати від безпідставних нападів, тим більше, що обов'язок не висловлюватися публічно забороняє суддям, яких критикують, на них реагувати» (рішення у справі *Прагер та Обершилік проти Австрії*, параграф 34).

Законодавство України встановлює досить жорсткі правила захисту суду. Відповідно до Конституції України, право на інформацію та свободу вираження може бути обмежене законом для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя (стаття 34). Частина 3 статті 129 Конституції України встановлює загальне правило: «За неповагу до суду і судді винні особи притягаються до юридичної відповідальності». Відповідні норми містяться в Адміністративному кодексі, стаття 185-3 якого передбачає штраф або адміністративний арешт терміном від однієї до п'ятнадцяти діб за те, що журналіст (чи будь-хто) порушує порядок під час судового засідання²⁴.

Отже, висвітлюючи судову проблематику, належить дотримуватися тих специфічних норм українських законів, які мають стосунок до спілкування з суддями. Треба зазначити, що таких норм у законодавстві немає ані щодо відносин ЗМІ з органами законодавчої влади, ані щодо відносин ЗМІ з органами виконавчої влади чи з Президентом України.

Правові засади перебування журналістів у відкритому для публіки приміщенні суду

Потрібно розрізнати такі поняття, як відкрите для публіки приміщення суду і зала, в якій відбувається судове засідання. Процесуально захищеною є саме зала, де потрібно забезпечити належні умови для здійснення правосуддя. Приміщення суду має інший статус. Зазвичай у судах обмежують доступ до тих частин будівлі, де працюють судді. Натомість відкритим є приміщення канцелярії суду. Це пов'язане з потре-

²⁴ Стаття 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

бою громадян отримувати відкриту інформацію про час і місце (номер зали) судового засідання, про сторони справи, про прізвище судді (суддів), що розглядатиме справу. Така інформація є відкритою, і доступ до неї журналістів, а також відеозйомка, не може бути обмеженим.

Звісно, приміщення суду має статус режимного. Його охороняють спеціальні підрозділи міліції. Роботу журналістів у такому приміщенні регулюють не процесуальні закони України, а законодавство, що визначає діяльність працівників ЗМІ. Там-таки містяться й правові норми, що передбачають можливість керівництва суду вимагати, щоб з ним погодили провадження фото- та відеозйомки у відкритих приміщеннях суду.

Правові засади перебування журналіста на судовому засіданні

В українському законодавстві немає норми, яка визначала б правила професійної поведінки журналістів друкованих ЗМІ і працівників телебачення та радіо у відкритих для публіки приміщеннях суду та відповідальність за провадження своєї професійної діяльності в таких приміщеннях. Втім, присутність журналістів на судовому засіданні може підпадати під обмеження, що їх встановлюють процесуальні закони України та Закон України «Про судоустрій». Також треба зважати на те, що робота журналістів не має перешкоджати роботі суду (шум, велике скупчення людей).

Процесуальні вимоги зазвичай прямо чи опосередковано визначено в законі. До них належать, зокрема, такі:

- вимоги до спілкування з судом (порядок звертання, можливості спілкування);
- вимоги до порядку неофіційного фіксування інформації (журналісти можуть користуватися портативними аудіотехнічними пристроями, робити письмові записи, натомість застосовувати інші методи фіксування вони мають право лише після спеціальної ухвали суду);
- вимоги до підтримання **порядку в залі судового засідання**, які вирізняються тою особливістю, що не мають конкретизації. Отже, порушенням порядку суд може визнати будь-які дії, що перешкоджають судовому розгляду (серед них і порушення вже розглянутих етичних вимог);
- заборона спілкування з учасниками процесу та іншими особами, присутніми на судовому засіданні;
- обов'язковість виконання розпоряджень судді, який головує на засіданні;
- виконання обов'язкових дій у певних ситуаціях (обов'язок встати, коли суд заходить і виходить, оголошує судові рішення).

З викладеного випливає, що журналіст, який не вдається до фото- та кінозйомки, відео- та звукозапису з застосуванням стаціонарної апаратури, не може бути обмеженим у праві бути присутнім у залі на *відкритому* судовому засіданні та в праві виконувати свої професійні обов'язки. Законних підстав для того, щоб примусово видалити такого журналіста з зали судового засідання, не існує.

Проте суддя має право притягнути до адміністративної відповідальності будь-яку особу, що перебуває в залі судового засідання і *ви-являє неповагу до суду*. Відповідну статтю містить Кодекс України про адміністративні правопорушення: «Неповага до суду, що виразилась... в непокоренні... громадян розпорядженню головуючого чи в порушенні порядку під час судового засідання, а так само вчинення будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил, — тягнуть за собою накладення штрафу від шести до дванадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб» (стаття 185-3).

Суддя може застосувати заходи процесуального примусу «негайно після вчинення порушення шляхом винесення постанови». Отже, саме постановою суду є процесуальним документом, який визначає міру відповідальності за вчинене адміністративне правопорушення.

Будь-яке рішення судді щодо обмеження доступу журналістів (і ухвалу про закриття процесу, і рішення про видалення журналіста з зали) чи накладення адміністративного стягнення можна оскаржити.

Якщо суддя, що головує на засіданні, неправомірно обмежує право журналіста бути присутнім на судовому процесі, той може вдатися лише до позапроцесуального оскарження дій судді, оскільки він не є учасником конкретного процесу. Тобто оскаржити такі дії журналіст може лише в загальному порядку як дії, що порушують, скажімо, його право на отримання інформації в залі суду. Ефективнішим способом оскарження іноді є вимога притягнути суддю до дисциплінарної відповідальності, а саме подання скарги до кваліфікаційної комісії суддів. Трапляється також, що один з учасників процесу оскаржує ухвалу судді про закриття процесу або про видалення преси як таку, що порушує його права на публічність та гласність судового розгляду. Таке оскарження може неофіційно ініціювати і сам журналіст, але формально його має почати учасник судового процесу.

Що ж до накладень адміністративного стягнення за постановами судді у справах про адміністративні правопорушення, то «вони можуть бути скасовані або змінені... головою вищестоящего суду, його першим заступником або заступниками» (стаття 294 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Отримання згоди на фото- та відеозйомку під час судового засідання

Українське процесуальне законодавство передбачає, що журналісти можуть провадити фото- та відеозйомку на судовому засіданні. Таку норму містить стаття 9 Закону України «Про судоустрій». Про це йдеться також у статті 12 Кодексу адміністративного судочинства України та статті 6 Цивільного процесуального кодексу України.

Плануючи провадити зйомку в суді, представники ЗМІ мають вчасно поінформувати суд про свої наміри, оскільки рішення про дозвіл на вчинення таких дій приймає суддя, який веде процес. У клопотанні потрібно подати таку інформацію: вичерпні відомості про ЗМІ, який провадитиме зйомку (адреса, повна назва, дані про осіб, уповноважених на такі дії), мета зйомки, а в разі потреби — обґрунтування необхідності її провадження, характеристика технології провадження зйомки (кількість камер, освітлення, під'єднання кабелю).

Особи, що провадитимуть зйомку, мусять бути ознайомлені зі статтею 307 Цивільного кодексу України, яка передбачає, що від учасників процесу та працівників суду потрібно одержати згоду на їх зйомку та запис їхніх голосів і що вони мають право в цьому відмовити.

Рішення щодо можливості провадження в залі судового засідання журналістської фото- та кінозйомки, відео-, звукозапису з застосуванням стаціонарної апаратури або щодо трансляції судового засідання на радіо та телебаченні суддя має прийняти відповідно до законодавства, після того як з'ясує всі обставини. Таке рішення має вигляд ухвали про дозвіл на зйомку чи запис або про таку заборону, яка має бути вмотивована.

Наполягання на фото- чи відеозйомці в залі судового засідання чи агресивну непокору вимозі вимкнути камеру суддя може кваліфікувати як неповагу до суду і накласти санкції, що їх передбачає Кодекс про адміністративні правопорушення. Але, як свідчить описаний раніше випадок у Херсоні, добре підготовані журналісти можуть переконати суддю змінити рішення і дозволити зйомку. За таких обставин краще радитися з адвокатом.

Ризики, пов'язані з розкриттям чи оприлюдненням певної інформації

Українське законодавство містить певні суперечності, на які мають зважати журналісти. Стаття 6 Закону України «Про доступ до судових рішень» встановлює загальне правило: *публічно оголошені судові рішення можуть бути відтворені без обмежень*. Використовувати в ЗМІ повний текст рішення або його фрагменти, без редагування, що змінює його зміст, можна лише з вказівкою на те, що журналіст був при-

сутній під час його оголошення. Висвітлюючи судовий процес, потрібно пам'ятати про норми статті 296 Цивільного кодексу України, з якими пов'язані певні обмеження щодо оприлюднення судової інформації.

Ім'я фізичної особи, яку затримали, підозрюють чи обвинувачують у скоєнні злочину, або особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, можна використати (оприлюднити) лише в тому разі, якщо набрав законної сили обвинувальний вирок суду щодо неї, якщо суд прийняв постанову у справі про адміністративне правопорушення або якщо йдеться про інші випадки, передбачені в законі.

Ім'я потерпілого від правопорушення, а також ім'я учасника цивільного спору, що стосується до особистого життя сторін, можна оприлюднювати лише з його згоди.

Недотримання цих вимог може обернутися судовим позовом і компенсацією моральної та матеріальної шкоди за розголошення персональних даних без згоди особи.

Використання початкової літери прізвища фізичної особи в засобах масової інформації не є порушенням її права. В цьому сенсі доцільно спиратися також на частину 3 статті 296 Цивільного Кодексу України: «Використання імені фізичної особи з метою висвітлення її діяльності або діяльності організації, в якій вона працює, чи навчається, що ґрунтується на відповідних документах, допускається без її згоди». Варто звернути увагу на те, що частина 1 і частина 2 статті 296 містять заборону оприлюднювати ім'я в тому разі, якщо йдеться про причетність особи до злочину. Натомість частина 3 регулює питання, пов'язані з висвітленням звичайної діяльності особи, установи чи компанії, яку вона очолює, тощо.

Отже, характеризуючи діяльність особи в будь-якому негативному контексті, працівник ЗМІ має бути обережним.

Журналістам потрібно зважати на те, що судові рішення може бути оскаржене. Тому висвітлюючи судові процеси, щодо яких існує ймовірність оскарження, належить уникати таких висловів, які стверджують, що підсудний чи сторона процесу скоїв злочин або вчинив правопорушення. Наприклад, фразу «А. порушив закон» доцільно замінити фразою «А. обвинувачено в порушенні закону» або «проти А. висунуто обвинувачення».

Вислів «А. порушив закон» або «А. скоїв злочин» можна вживати тільки після того, як вирок набув законної сили після вичерпання всіх можливостей для оскарження.

Скрупульозно дотримуючись цих правил, журналісти не лише не порушуватимуть норм професійної етики, а й уникатимуть судових позовів і збільшуватимуть свої шанси їх виграти (якщо позови будуть подані).

ДОДАТКИ

Додаток 1

**Зразок заяви про усунення перешкод перебуванню преси
на відкритому судовому процесі²⁵**

БЛАНК редакції

Голові Павлоградського міськрайонного суду
Дніпропетровської області
п. П. П.
м. Павлоград
вул. Дніпровська, 135

головного редактора видання «Наша газета»

(ініціали, прізвище)

(адреса)

Шановний П. П.!

В провадженні Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області є кримінальна справа за обвинуваченням О. Г. у скоєнні злочину, що його передбачає частина 1 статті 213 Кримінального кодексу України. Розгляд справи триває.

Відповідно до частини 2 статті 9 Закону України «Про судоустрій», розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, передбачених у процесуальному законі. Учасники судового розгляду та інші особи, присутні на відкритому судовому засіданні, мають право робити письмові нотатки, здійснювати в залі судового засідання фото- та кінозйомку, теле-, відео-, звукозапис з застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслювати судові засідання лише з дозволу суду, згідно з порядком, встановленим у процесуальному законі.

Відповідно до частини 1 статті 20 Кримінально-процесуального кодексу України, розгляд справ у всіх судах є відкритий, якщо це не суперечить інтересам охорони державної таємниці.

²⁵ Додаток підготовано за матеріалами Асоціації медіа юристів.

Основним правом та обов'язком засобів масової інформації є те, що вони мають повідомляти громадськості про події, які відбуваються в суспільному житті.

Відповідно до частини 1 статті 9 Закону України «Про інформацію», всі громадяни, юридичні особи та державні органи мають право на інформацію, а це передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, потрібних їм для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів, виконання завдань і функцій.

Згідно з частиною 1 статті 2 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», свобода слова і вільне вираження у друкованій формі своїх поглядів і переконань, що їх гарантує Конституція України, означають право кожного громадянина вільно і незалежно шукати, одержувати, фіксувати, зберігати, використовувати і поширювати будь-яку відкриту за режимом доступу інформацію за допомогою друкованих засобів масової інформації.

Крім того, пункт 6 Постанови спільного розширеного засідання Президії Верховного Суду України, Президії Ради суддів України та колегії Державної судової адміністрації України від 18.02.2005 року № 2 «Про стан здійснення судочинства у 2004 році і завдання на 2005 рік» зобов'язує голів апеляційних та місцевих судів «забезпечити висвітлення в засобах масової інформації ролі та значення судів, завдань, які стоять перед ними, й існуючих у них проблем; із метою збереження прозорості судочинства надавати засобам масової інформації можливість своєчасно інформувати громадськість про діяльність судів і відповідно до норм чинного законодавства висвітлювати судові процеси та транслювати судові засідання».

Незважаючи на викладені вимоги законодавства України, позицію Верховного Суду України та органів суддівського самоврядування, кореспондентку видання «Наша газета» М. М. 20 червня 2008 року не допустили до зали судового засідання Павлоградського міськрайонного суду, де відбувався розгляд кримінальної справи за обвинуваченням Г. Г. у скоєнні злочину, що його передбачає частина 1 статті 213 Кримінального кодексу України.

Далі описано, за яких обставин стався інцидент.

20.06.2008 року кореспондентка видання «Наша газета» М. М. прийшла до зали судового засідання Павлоградського міськрайонного суду, щоб отримати інформацію про розгляд згаданої кримінальної справи, оскільки вона має великий резонанс у Західно-Донбаському регіоні, стосується до суспільно важливих проблем боротьби з тінювим бізнесом, пов'язаним з металобрухтом.

Однак суддя О. О., який розглядав справу, в грубій формі почав вимагати, щоб журналістка покинула залу судового засідання, мотивуючи свою вимогу тим, що він «не довіряє пресі» і цього, на його думку, досить для видалення журналіста з зали судового засідання.

Виявляючи повагу до суду, М. М. підкорилася вимозі судді і покинула судову залу.

Проте ми не можемо погодитися з діями судді, які не ґрунтуються на законодавстві України, і звертаємося до Вас з цим листом, щоб не допустити порушення прав журналістів у майбутньому.

Вказана судова справа, як ми вже зазначали, викликає великий суспільний резонанс. Висвітлення її судового розгляду матиме велике значення для подолання негативних явищ у сфері обігу металобрухту і допоможе не тільки поінформувати громадськість про притягнення винних осіб до відповідальності за конкретні протиправні діяння, а й попередити такі порушення закону в майбутньому.

Крім того, репортаж з зали судового засідання — це ознака прозорості здійснення судочинства в Україні. В разі дотримання вимог законодавства України, він може сприяти зміцненню авторитету судової влади і продемонструвати суспільству її неупередженість та незалежність.

Зважаючи на викладене, а також на те, що вказана інформація, потрібна для провадження професійної журналістської діяльності, має велике суспільне значення і буде використана в інтересах суспільства — для підготовки судового репортажу,

ПРОСИМО:

1. Не створювати перешкод доступу журналістів до зали відкритих судових засідань.
2. Не забороняти журналістці М. М. бути присутньою в залі судового засідання під час розгляду кримінальної справи за обвинуваченням Г. Г. у скоєнні злочину, що його передбачає частина 1 статті 213 Кримінального кодексу України.
3. Повідомити нам письмово про прийняте рішення з приводу викладеного в цьому листі.

З повагою,

Головний редактор

«___» _____ 2008 року

Додаток 2
Структура судової системи в Україні
(станом на березень 2009 року)²⁶

²⁶ Подано за виданням: Петрова Н., Якубенко В. Медіа право. — Київ, 2008.

Додаток 3
Глосарій²⁷

Автор — фізична особа, яка працювала над твором.

Адвокат — 1) особа з вищою юридичною освітою, що відповідно до Закону України «Про адвокатуру» склала кваліфікаційний іспит і отримала свідоцтво на право провадження адвокатської діяльності; 2) захисник обвинуваченого в кримінальному процесі; 3) учасник цивільного процесу на боці однієї зі сторін.

Адміністративна справа — переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, у якому принаймні однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який виконує владні управлінські функції.

Амністія — здійснюване актом верховної влади часткове або повне звільнення засуджених від покарання. Застосовують до осіб, що визнали (визнають) себе винними у скоєному злочині. На застосування амністії потрібна згода особи.

Апеляція — оскарження до вищої судової інстанції з метою перевірки законності (обґрунтованості) щойно прийнятого рішення місцевого суду чи ухвали.

Банкрутство — неспроможність юридичної особи (суб'єкта підприємницької діяльності) задовольнити протягом встановленого терміну вимоги кредиторів і виконати зобов'язання перед бюджетом.

Вбивство — передбачений у кримінальному законі склад злочину, який полягає в неправомірному навмисному чи необережному позбавленні життя іншої особи.

Визнання позову — повне чи часткове визнання з боку відповідача поданого на нього позову, підстава для початку переговорів між сторонами та укладення мирової угоди.

Вирок суду — судове рішення в кримінальній справі.

Гідність — самооцінка соціальних і моральних рис особи як члена суспільства.

Господарське судочинство — спосіб розв'язання майнових та пов'язаних з ними немайнових спорів між юридичними особами та суб'єктами господарської діяльності.

Дифамація — поширення недостовірної інформації, яка псує репутацію особи (фізичної чи юридичної) або ганьбить її честь та гідність.

Ділова репутація — суспільна оцінка трудових, професійних, бізнесових рис особи у виконанні взятих на себе зобов'язань, почуття відповідальності за виконану роботу.

²⁷ Підготовано за виданням: Петрова Н., Якубенко В. Медіа право. — Київ, 2008.

Достовірна інформація — інформація, що не викликає сумніву, точна, цілком правильна.

Звинувачення — притягнення до кримінальної відповідальності за встановленим у законі порядком.

Зловживання владою (посадовим становищем) — дія особи, що має владно-розпорядчі повноваження і навмисно, з корисливих мотивів, іншої особистої зацікавленості або в інтересах третіх осіб використовує своє посадове становище всупереч інтересам служби, якщо це завдає істотної шкоди державним, громадським інтересам або інтересам та правам окремих фізичних чи юридичних осіб, які (інтереси та права) є під охороною закону. Зловживання владою підпадає під кримінальне покарання.

Злочин — передбачена в кримінальному законі суспільно небезпечна дія чи бездіяльність.

Злочинне недбальство — форма вини, коли винна особа не передбачає можливості суспільно небезпечних наслідків своєї дії чи бездіяльності, хоч мала б і могла б передбачити, якби була обачлива.

Злочинна самовпевненість — форма вини, коли винна особа передбачає можливість суспільно небезпечних наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно сподівається, що їх вдасться уникнути.

Корупція — діяльність уповноважених виконувати державні функції осіб, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг чи інших переваг. *Суб'єктами корупції можуть бути лише державні службовці, народні депутати України та депутати рад усіх рівнів.*

Крадіжка — передбачений у кримінальному кодексі злочин, що виявляється в таємному викраденні майна будь-якої форми власності.

Кримінальна справа — провадження, що його здійснює орган судового слідства чи суду на підставі заяви потерпілого за обвинуваченням особи (групи осіб) у скоєнні дії (бездіяльності), що підпадає під кримінальне покарання.

Моральна шкода — втрати немайнового характеру внаслідок фізичних чи моральних страждань або інших негативних явищ, яких зазнала фізична особа внаслідок незаконних дій або бездіяльності інших осіб: 1) вимушені зміни в житті фізичної особи, що сталися через поширення про неї недостовірної інформації; 2) додаткові зусилля, яких особа була змушена вжити, щоб відновити свою ділову репутацію чи добре ім'я.

Недостовірна інформація — неточна інформація, така, що викликає сумнів.

Обвинувачений — особа, якій орган досудового слідства висунув обвинувачення у скоєнні злочину, передбаченого в кримінальному законодавстві.

Оцінне судження — твердження, в якому особа (автор) висловлює власну позицію чи ставлення до подій, фактів чи чієїсь поведінки.

Підприємницька діяльність — провадження бізнесу, пов'язаного з виробництвом матеріальних благ чи наданням послуг, на власний комерційний ризик.

Підсудність справи — встановлене у законі місце судового розгляду справи (цивільної, кримінальної, адміністративної та господарської). За загальним правилом, підсудність більшості спорів визначає місце перебування відповідача чи місце положення нерухомого майна.

Пограбування — передбачений у Кримінальному кодексі України злочин, що полягає у відкритому викраденні майна будь-якої форми власності.

Право на відповідь — право особи спростувати поширену про неї недостовірну інформацію на шпальтах газети або в теле- чи радіоэфірі.

Правопорушення — антисупільне діяння, що завдає шкоди суспільству і підлягає покаранню за законом.

Приватність — право особи залишатися на самоті.

Псевдонім — вигадане ім'я, яке обрав автор для позначення свого авторства.

Публічна особа — 1) особа, яка втягнула себе сама чи виявилася втягнутою в суспільні процеси чи скандали; 2) особа, чіє ім'я впізнає одразу велика кількість осіб.

Рішення суду — судове рішення в цивільній чи господарській справі.

Розбій — передбачений у Кримінальному кодексі злочин, який полягає в нападі (чи в загрозі застосування нападу) з метою заволодіння майном іншої особи (фізичної чи юридичної), поєднаному з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, що стала жертвою нападу.

Судова влада — влада, реалізована через здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та конституційного судочинства.

Суспільно значуща інформація — інформація про якість функціонування влади, посадових осіб та бізнесу, яку суспільство має право знати.

Форми вини — 1) умисел (прямий, непрямий); 2) необережність (злочинне недбалство і злочинна самовпевненість).

Цивільна справа — судове провадження за позовом про захист порушеного права чи законного інтересу.

Честь — суспільна оцінка моральних і духовних рис людини.

Шахрайство — передбачений у Кримінальному кодексі злочин, що полягає в заволодінні майном чи набутті права на майно через обман чи зловживання довірою.

Юридична особа — організаційно-адміністративне чи організаційно-виробниче утворення відповідно до встановленого в законі порядку для виконання визначених у статуті (положенні) функцій. Характерні ознаки: наявність трудового колективу, рахунку в банку, печатки, штампу, самостійного балансу.

Додаток 4

Кодекс професійної етики судді²⁸

Зазначені в цьому Кодексі норми спрямовані на вирішення етичних питань, пов'язаних зі статусом судді. Ці норми не можуть застосовуватись як підстави дисциплінарної відповідальності суддів і визначати ступінь їх провини. Разом з тим судді мають прагнути додержувати їх у своїй професійній, громадській діяльності та приватному житті заради утвердження незалежності й неупередженості судової влади, зміцнення її авторитету в суспільстві.

Стаття 1

Суддя повинен бути прикладом законслухняності, неухильно додержувати присяги й завжди поводитися так, щоб зміцнювати віру громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду.

Стаття 2

Суддя має уникати будь-якого незаконного впливу на його діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя. Він не вправі використовувати своє посадове становище в особистих інтересах чи в інтересах інших осіб.

Стаття 3

Суддя не може належати до політичних партій і професійних спілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої.

Стаття 4

Суддя вправі брати участь у громадській діяльності, публічних заходах, якщо вони не завдають шкоди його статусу, авторитетові суду і не можуть вплинути на здійснення правосуддя.

Стаття 5

Суддя повинен старанно й неупереджено виконувати покладені на нього обов'язки і підтримувати свою професійну компетентність на належному рівні.

Стаття 6

Суддя не має права розголошувати інформацію, що стала йому відома у зв'язку з розглядом справи в закритому судовому засіданні. Він не може робити публічні заяви, коментувати в засобах масової

²⁸ Кодекс професійної етики судді, затверджений V з'їздом суддів України від 24.10.2002 р. // Вісник Верховного Суду України. — 2002. — № 5. — Вересень-жовтень.

інформації справи, які перебувають у провадженні суду, та піддавати сумніву судові рішення, що набрали законної сили.

Стаття 7

Суддя повинен здійснювати судочинство в межах та в порядку, визначених процесуальним законом, і виявляти при цьому тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу та інших осіб.

Стаття 8

Суддя у визначеному законом порядку надає засобам масової інформації можливість одержувати відомості, виключаючи при цьому порушення прав і свобод громадян, приниження їх честі й гідності, а також авторитету суду та статусу судді.

Стаття 9

Суддя при здійсненні правосуддя не повинен допускати проявів учасниками процесу чи іншими особами неповаги до людини за ознаками раси, статі, національності, релігії, політичних поглядів, соціально-економічного становища, фізичних вад тощо.

Стаття 10

Суддя має утримуватися від поведінки, будь-яких дій або висловлювань, що можуть призвести до втрати віри в рівність професійних суддів, народних засідателів та присяжних при здійсненні правосуддя.

Стаття 11

Суддя, що перебуває на адміністративній посаді в суді, повинен утримуватися від поведінки, дій або висловлювань, які можуть призвести до втрати віри в рівність статусу суддів і в те, що професійні судді колективно управляють внутрішньою діяльністю судів.

Стаття 12

Суддя має докладати всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законслухняної та поінформованої людини, його поведінка була бездоганною.

Додаток 5
Корисні веб-сайти**СУДОВА ВЛАДА УКРАЇНИ****www.court.gov.ua**

На сайті можна ознайомитися з судовою практикою, судовою статистикою, отримати інформацію про міжнародну діяльність, а також інформацію про діяльність кваліфікаційної комісії суддів та ради суддів України.

ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ**www.scourt.gov.ua**

На сайті Верховного Суду України можна знайти інформацію про діяльність Верховного Суду, перелік справ, призначених для розгляду, законодавство, що визначає судову систему, публікації в ЗМІ і т. ін.

ВИЩИЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ СУД УКРАЇНИ**www.vasu.gov.ua**

На сайті вміщено інформацію про діяльність Вищого адміністративного суду України, систему адміністративних судів України, адміністративне судочинство в Україні, базу даних судових рішень ВАСУ.

ВИЩИЙ ГОСПОДАРСЬКИЙ СУД УКРАЇНИ**www.arbitr.gov.ua**

Завдяки сайту можна дізнатися про функціонування місцевих та апеляційних господарських судів, Вищого господарського суду України; про судову практику; одержати інформацію про рух справ у всіх господарських судах України тощо.

ДЕРЖАВНА СУДОВА АДМІНІСТРАЦІЯ**gca.court.gov.ua**

На сайті можна довідатися про статус та завдання Державної судової адміністрації України, отримати інформацію про організаційне забезпечення діяльності судів, про взаємодію державної судової адміністрації з засобами масової інформації і т. ін.

АКАДЕМІЯ СУДДІВ УКРАЇНИ**aj.court.gov.ua**

Академія суддів України функціонує при Державній судовій адміністрації України і є державним спеціалізованим навчальним закладом,

що має на меті формування кадрового потенціалу судової системи України. На сайті можна дізнатися про навчальний процес, освітні заходи, міжнародну діяльність Академії тощо.

ОФІС РАДИ ЄВРОПИ В УКРАЇНІ

www.coe.kiev.ua

На сайті розміщено загальну інформацію про Раду Європи, документи Ради Європи, документи та рішення Європейського суду з прав людини, матеріали Бюро інформації Ради Європи в Україні.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

echr.coe.int (англійською та французькою мовами)

Європейський суд з прав людини — організація, створена для контролю за дотриманням прав і свобод людини та громадянина, закріплених у Європейській конвенції з прав людини. Суд є наднаціональним органом, звернутися до якого можна лише за умови вичерпання усіх внутрішньодержавних засобів захисту. Сайт містить загальну інформацію про Суд, судові рішення, основні тексти, прес-релізи.

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

www.eurocourt.org.ua

Всеукраїнський журнал «Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі» виходить щокварталу від січня 1999 року. Дотепер він є єдиним системним спеціалізованим виданням, що забезпечує суддів, адвокатів, науковців та практиків права україномовною інформацією про діяльність Європейського суду з прав людини, перекладом текстів судових рішень.

ПРОЕКТ «УКРАЇНА: ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА»

www.ukrainerol.org.ua

Проект «Україна: верховенство права» є спільним проектом Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та корпорації «Виклики тисячоліття» (MCC). На сайті вміщено інформацію про здійснені та заплановані заходи, навчальні та інформаційні матеріали, прес-релізи.

ЦЕНТР СУДДІВСЬКИХ СТУДІЙ

www.judges.org.ua

Сайт благодійної організації, яку заснували українські та швейцарські судді в серпні 2001 року. На сайті вміщено інформацію про діяльність центру, про судову систему України, корисні інтернет-посилання

на законодавство України, на сайти міжнародних організацій, інформаційних агентств тощо.

УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ МЕДІА ЮРИСТІВ

www.mediapravo.org.ua

Асоціація медіа юристів об'єднує професійних юристів з усіх регіонів України, які надають юридичну підтримку засобам масової інформації та журналістам, і ставить перед собою завдання інформувати журналістів про їхні професійні права та можливості.

ІНСТИТУТ МЕДІА ПРАВА

www.medialaw.kiev.ua

Сайт аналітичного центру, який об'єднує юристів, що спеціалізуються в медіаправі. На сайті вміщено інформацію про розвиток законодавства у сфері мас-медіа, електронну версію вісника про розвиток медіаправа, інформацію про навчальні програми для медіаюристів і т. ін.

ТЕЛЕКРИТИКА

www.telekritika.ua

Портал висвітлює й аналізує події та тенденції українських ЗМІ за чотирма основними напрямками: медіаконтент (публіцистика та аналітика змісту медіа), медіаринок (медіавласність, реклама та піар, регулювання медіасфери тощо), медіакорпорація (життя журналістів, права, освіта, етика, персоналії) та медіа і суспільство (взаємини ЗМІ і влади, свобода слова тощо).

НЕЗАЛЕЖНА МЕДІАПРОФСПІЛКА

www.profspilka.org.ua

Незалежна медіапрофспілка України — всеукраїнська професійна спілка, яка об'єднує журналістів та інших працівників ЗМІ, захищає професійні, соціальні та трудові права працівників мас-медіа, допомагає встановленню прозорих правил роботи на українському медіаринку.

ІНСТИТУТ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

www.imi.org.ua

Діяльність Інституту масової інформації охоплює захист свободи слова, сприяння розвитку української журналістики, дослідження громадської думки та інших явищ, пов'язаних з формуванням масової свідомості.

НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОВНИКІВ

www.nam.org.ua

Незалежна асоціація мовників (НАМ) покликана захищати права національних телерадіовиробників, надавати юридичні консультації та юридичну підтримку, сприяти створенню правової бази та демократичній розбудові національного телерадіомовлення. НАМ об'єднує близько 100 національних і регіональних теле- та радіокомпаній України.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР СТОСУНКІВ СУДІВ ТА ЗМІ (США)

www.courtsandmedia.org (англійською мовою)

Національний центр стосунків судів та ЗМІ при Національному судовому коледжі (Невада, США) сформовано з метою поглиблення дискусії щодо балансування права на справедливий суд (його гарантує Шоста поправка до Конституції США) та свободи преси (Перша поправка). Це унікальний ресурсний центр, що пропонує навчальні програми для суддів, журналістів та працівників апарату суду з питань відносин судів та ЗМІ.

Буроменський М., Сердюк О., Підкуркова І. Основи судової журналістики: посібник для журналістів. — Київ, 2008. — 72 с.

Текст видання підготовано в Інституті прикладних гуманітарних досліджень у рамках діяльності Проекту «Україна: верховенство права». Над посібником працювали фахівці-юристи Михайло Буроменський, Олександр Сердюк та соціолог Ірина Підкуркова. У тексті використано матеріали Національного центру судів та ЗМІ (США), які підготував його директор Гарі Генгстлер. Видання призначено для працівників ЗМІ та всіх інших осіб, зацікавлених у поглибленні співпраці судів та ЗМІ.

Літературне редагування: Марта Боянівська
Дизайн обкладинки: Олександр Ворошило
Верстка: Анна Алексеєнко
Фотограф: Тарас Воробець

Видання здійснено за підтримки американського народу через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID)